

ITINERARI SAGARRA

A SANTA COLOMA DE GRAMENET

Agustina Rico

ITINERARI SAGARRA

~~~~~
A SANTA COLOMA DE GRAMENET

per Agustina Rico

Ajuntament
de Santa Coloma
de Gramenet

MUSEU
TORRE BALLOVINA
SANTA COLOMA DE GRAMENET

Edita Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet
Primera edició: setembre de 2013

© del text: AGUSTINA RICO, 2013

© de les fotografies, ARXIU HISTÒRIC DEL MUSEU i altres

Disseny i impressió: Serveis Gràfics Irlanda
Correcció lingüística: CNL L'Heura

Dipòsit Legal: B.22904-2013

Tots els drets reservats.

Totes les ciutats tenen referents històrics i culturals que incideixen en el seu caràcter, en la seva essència. Fets, costums i valors són trets que acaben arrelant en un sentiment col·lectiu de pertinença.

La família Sagarra ens va llegar una empremta indeleble, de vegades en forma de noms de carrers, de places o d'equipaments, i d'altres en esperit i herència creatius.

Ferran de Sagarra va participar en el descobriment del poblat ibèric, mentre que Ignasi de Sagarra, ornitòleg, va estudiar els ocells del poble. Va ser, però, Josep Maria de Sagarra, un dels principals escriptors catalans de tots els temps, qui va deixar per a la posteritat el record de la relació de la família amb Santa Coloma. Les vivències, les emocions, el descobriment de la natura del jove Sagarra; les persones que va conèixer, els hàbits i les formes de vida, o la gastronomia, van quedar reflectits en un capítol de les seves memòries. Gràcies a aquest recull de records, hem pogut rememorar com eren els colomencs i les colomenques de l'època o, si més no, com els veia.

La ciutat té multitud de racons, plens d'una trajectòria recent que, sense que ens n'haguem adonat, han acabat formant part de la nostra història personal, de la manera de relacionar-nos i de veure el món. És per aquest motiu que hem volgut oferir-vos un itinerari que ens apropa, molt especialment, a la figura de Josep Maria de Sagarra però, també, a un coneixement més profund de Santa Coloma de Gramenet i de la seva identitat.

Santa Coloma ens uneix.

Núria Parlon Gil
Alcaldeessa de Santa Coloma de Gramenet

Benvolgut lector, benvolguda lectora:

Potser coneixes perfectament cada un dels espais que configuren aquest itinerari. Potser fins i tot en saps la història, com havien estat en el passat, quines transformacions els han afectat, quins elements han desaparegut per sempre, quins altres són de creació recent.

Potser coneixes quin ha estat el vincle i el llegat de la família Sagarra amb relació a Santa Coloma. Potser també has llegit alguna obra o algun text en què Josep Maria de Sagarra rememora l'arcàdia perduda que van ser els estius de la seva infantesa a la finca de Santa Coloma.

Espero que aquest itinerari t'acosti més a aquests llocs i a aquestes figures, i que hi trobis aspectes nous, sorprenents o divertits que te'ls facin encara més propers.

Potser només coneixes algun d'aquests espais o potser els coneixes tots, però sense haver-hi aprofundit gaire. Santa Coloma et sembla una població amb pocs vestigis històrics, una ciutat pràcticament de nova creació sense gaires senyals d'identitat.

Potser el nom Sagarra l'associes a espais i equipaments urbans sense saber ben bé d'on prové aquest cognom ni quin vincle té amb la població, i no el relaciones amb l'escriptor Josep Maria de Sagarra i la seva família.

Aquest itinerari també és per a tu, fins i tot encara que no hagis vingut mai a Santa Coloma, perquè la coneguis més i perquè t'hi acostis amb una mirada diferent.

Lector o lectora d'aquest itinerari, colomenc o foraster, resident o passavolant, coneixedor o no de la història de Santa Coloma, desitjo que en aquestes pàgines trobis el batec del poble que va ser, de la ciutat que és, de l'element humà d'abans i d'ara, i l'aire de les pàgines viscudes i escrites que va inspirar.

Agustina Rico
Autora

ÍNDEX

---

1. LA TORRE BALLDOVINA	11
1. Torratxa i exterior de la torre	12
2. Interior de la torre	16
3. El molí d'en Ribé	18
4. El jardí	20
2. L'ESCOLA FERRAN DE SAGARRA	27
3. LA PLAÇA D'EN FERRAN DE SAGARRA	36
1. El mercat	37
2. El col·legi de les Dominiques	38
3. Els carrers adjacents	40
4. ELS PANTEONS DELS SAGARRA	43
5. CAN ROIG I TORRES	55
6. SANT JOSEP ORIOL	60
7. LES RIBERES DEL BESÒS. PAGESIA I NATURA	67
8. EL TEATRE SAGARRA	80
9. LA PLAÇA DE LA VILA	91
1. L'Ajuntament o Casa de la Vila	93
2. Can Sisteré	93
3. El refugi subterrani	94
4. Can Xaconet	94
5. Bust de Llorenç Serra	95
6. Cal Nen	97
10. EL POBLAT IBÈRIC	99
ALTRES VISITES D'INTERÈS	106
BIBLIOGRAFIA	108
PLÀNOL	110

1. LA TORRE BALDOVINA

1. TORRATXA I EXTERIOR DE LA TORRE
2. INTERIOR DE LA TORRE
3. EL MOLÍ D'EN RIBÉ
4. EL JARDÍ

1. TORRATXA I EXTERIOR DE LA TORRE

La Torre Balldovina és un dels signes d'identitat de Santa Coloma. Seu de l'Arxiu Històric i del Museu Municipal, és un equipament especialment vinculat al poblat ibèric Puig Castellar. S'hi promou la difusió del coneixement dels nostres orígens històrics i culturals; funciona també com a sala d'exposicions i conferències i com a centre d'activitats docents. És la seu de l'entitat Amics del Museu i acull la programació dels cursos de l'Aula d'Extensió Universitària de la Gent Gran.

La torre Balldovina, seu del Museu i l'Arxiu Històric

HISTÒRIA DE LA TORRE

La construcció primitiva del conjunt és la torre circular amb merlets, anomenada torrassa o torratxa, amb forma de con truncat, de 19 metres d'alçària. Fou construïda al segle XI amb finalitat de vigilància i protecció del territori. Aquestes construccions eren habituals en zones properes a la costa, afectades per freqüents invasions sarraïnes, ja que servien de torres de guaita i de refugi per als habitants dels masos del voltant.

El seu nom, segons el doctor Vilaseca (Joan Vilaseca i Segalés, 1904-1996), metge i historiador colomenc, ve de l'arrel germànica Bal, que significa fortalesa. Segons les seves investigacions, la torre fou escenari de diversos fets d'armes al llarg dels segles. Entre aquests enfrontaments sagnants, destaca la batalla de la Torre Balldovina, datada el 26 de novembre de 1471, que no fou una lluita contra pirates barbarescos, sinó un episodi de la Guerra Civil Catalana que enfrontà la Generalitat amb el rei Joan II. Diu la Crònica Bruniquer sobre aquesta batalla: *«Lo dit dia hisqué de la present ciutat —Barcelona— Jacopo Galioto, capità general de la gent d'armes, e D. Dionís, capità de molts genets, ab molta gent a peu, per anar a socórrer XXX cavallers que lo Mestre fill del Rei D. Johan tenia assetjats a una torre prop de Santa Coloma de Gramenet. E com foren ali per mala destresa de Jacopo Galioto e D. Dionís morta molta gent de peu.»*

També parla el Dr. Vilaseca de l'existència d'una mina subterrània: *«Existeix i és molt llarga. La tradició, molt ferma al poble, diu que passa per sota el riu i arriba a una torre semblant que hi havia a Sant Andreu.»* Les mines de la zona propera al riu donen peu a històries, potser amb base real, però que entren en el territori de la llegenda, com una que parla de la supervivència d'un grup d'assetjats en una torre de Montcada perquè la mina els servia d'entrada d'aigua i de provisió de peixos.

Altres investigadors atribueixen el nom de l'edificació a l'evolució al llarg dels anys del nom Baldoví, primer propietari i possible constructor de la torre. El 1020 apareix documentada com a *Turris Baldovin*. Amb el pas dels segles, la torre anà perdent l'ús militar originari i s'hi afegiren altres dependències, aquestes d'ús agrícol. El segle XVIII, la família propietària, els Riber-Sagarra, la transformà en una masia senyoriuola de planta baixa i dos pisos.

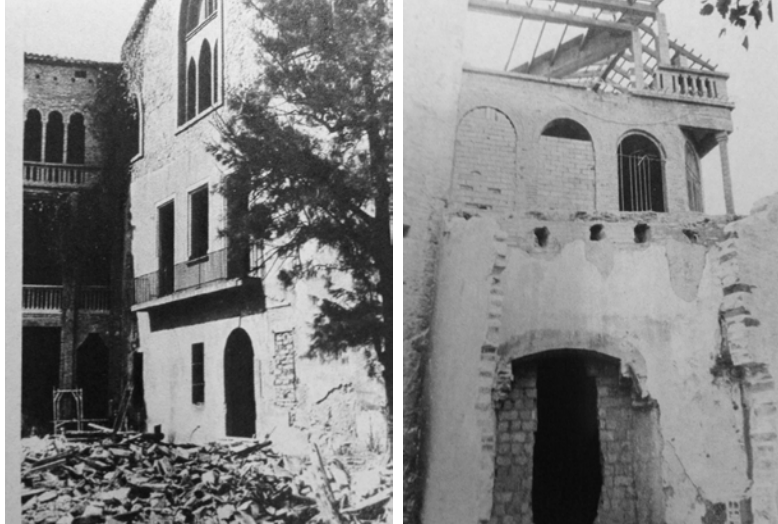
La torre

Ja en el segle XX, entre 1914 i 1918, Ferran de Sagarra hi afegí l'ala neogòtica d'obra vista, que presenta elements del noucentisme i del modernisme. Aquesta reforma afectà també el jardí, que fou embellit amb un estany, una glorieta, un rierol amb plantes aquàtiques i una pica octogonal aràbiga —portada d'una finca que tenien a Valls—, única peça que ha sobreviscut d'aquell esplendorós jardí.

A l'inici dels anys 20 del segle passat, la finca va ser venuda per 18.000 duros, segons un testimoni oral recollit fa una trentena d'anys. Sembla que no va ser una operació gaire beneficiosa per a la família Sagarra, ja que al poble circulava l'opinió que només la fusta dels arbres de la finca ja hauria valgut més.

El jardí va ser urbanitzat gairebé en la seva totalitat. La torre, convertida en fàbrica de cel·luloide —material molt utilitzat aleshores, entre altres usos en la incipient indústria de la fotografia i el cine, i per a la fabricació dels colls durs de la indumentària masculina—. Finalment, tot plegat va ser venut a una immobiliària. S'inicià un procés de degradació que la va posar en un risc seriós de desaparèixer. Durant anys, l'actual jardí va ser un solar on regnava la deixadesa, cada cop més voltat de blocs de pisos, mentre que l'habitatge, un casalot en ruïnes, esdevenia lloc per a jocs infantils, de dia, i sovint, cau de trobades nocturnes de delinqüents. A les primeries dels 70 s'inicià una campanya per salvar la Balldovina i el que restava de jardí. La figura en blanc i negre de la torratxa, imponent encara en la seva decrepitud, es convertí en el pòster de la campanya, que finalment reeixí. Adquirida per l'Ajuntament el 1972 i aprovada la reconstrucció el 1975, des de 1986 és Museu i Arxiu Històric de la Ciutat.

L'esposa de l'escriptor Josep Maria de Sagarra, Mercè Devesa, recordava en una entrevista realitzada per l'autora d'aquestes pàgines a primeries dels anys 80, la tristesa que li produïa al seu marit la visió de la degradació d'aquell espai que havia estat per a ell un paradís: *«Quan anàvem cap a Figueres o cap a la costa i es veia Santa Coloma de lluny, sempre hi mirava amb tristesa. Mai no va dir res però amb aquella mirada censurava la venda de la torre. No hi va voler tornar mai més, tot i que en Corominas, l'últim propietari de la finca, el va convidar a dinar en diverses ocasions.»*

La torre Balldovina en un dels moments de major degradació

Ell mateix explicava així l'any 1954 a les seves *Memòries* els canvis experimentats en l'entorn del que fou el seu paradís infantil: «La meva infantesa hauria estat una manifestació ofegada, mutilada i raquítica, sense la gran contrapartida rural de la nostra finca de Santa Coloma de Gramenet, durant els tres mesos de l'estiu. La casa i el jardí, que encara existeixen en la mateixa forma que no saltres els vàrem abandonar fa trenta-cinc anys, es troben al marge de la carretera de Sant Adrià a Santa Coloma, uns quatre-cents metres abans d'arribar al poble. El que ha canviat és tot el paisatge i el clima d'aquells llocs. Perquè l'immens regadiu que era del meu pare, avui està urbanitzat completament i ocupat per la més lamentable de les architectures. La Santa Coloma que jo he conegut era un poble típicament agrícola, com tants del Vallès, però a quatre passes de Barcelona, i avui dia és una mena de suburbi babilònic, on amb penes i treballs es pot descobrir la reminiscència de les moltes gràcies que tenia a començaments d'aquest segle.»

LA TORRE I LA FAMÍLIA SAGARRA

Una constant en la història de la família Sagarra ha estat la figura de l'hereu. Totes les generacions n'han tingut, des del primer Sagarra, certificat pels documents l'any 1524, Climent de nom, del poble de Verdú —població de la comarca lleidatana de la Segarra, d'on prové el cognom. Els successius hereus s'anaven casant amb 'pubillasses', en expressió de Josep Maria de Sagarra,

que a més d'ennobrir-los el nom, «els engreixaven el patrimoni d'una manera gairebé escandalosa.» Una d'aquelles 'pubillasses' va ser Eulàlia Llinàs, qui aportà als Sagarra, entre moltes altres finques, tot el que van posseir a Santa Coloma. L'extensió del que constituïa una finca rústica abastava gairebé tot el regadiu colomenc i encara una bona part del que entrava en el terme de Sant Andreu de Palomar, a l'altra banda del Besòs (la riba dreta i la zona del Baró de Viver van ser dins el terme municipal de Santa Coloma fins a la seva incorporació a Barcelona l'any 1943). Per un cantó arribava fins a Montcada i per l'altre fins a Sant Adrià de Besòs. Posseïa també vinya i boscos, i una magnífica torre —la Balldovina, sense la part d'obra vista afegida posteriorment— que presidia el conjunt, voltada d'un extens jardí. Mitjançant aquesta herència, els Sagarra es convertiren, a finals del segle XVIII, en els propietaris rurals més importants de Santa Coloma.

2. INTERIOR DE LA TORRE

Casa Castellarnau
(Tarragona)

L'epidèmia de còlera que causà estralls a la Barcelona de 1865, va triar per al seu debut la torre que el senyor Ramon de Sagarra i de l'Espanjol, pare de Ferran i avi de Josep Maria, tenia a Sarrià. En menys de 48 hores, va veure morir la seva mare i tres dels seus fills. El senyor Ramon, que ja era vidu, decidí marxar ràpidament cap a un lloc segur. Amb els fills supervivents, afectats en menor grau per la malaltia, i mig malalt ell mateix, va traslladar-se a una casa que tenia al municipi de Santa Coloma de Gramenet. La casa era la torre Balldovina, que llavors no comptava, ni de bon tros, amb la comoditat i la bellesa que tindria anys més tard. A poc a poc, la família anà recuperant-se. Des de llavors, la finca de Santa Coloma es va convertir en el lloc d'estiueig preferit dels Sagarra.

L'ESTIUEIG

Família d'estiuejants a començaments de segle XX

Un cop passava Sant Joan, de vegades abans i tot, la família sortia cap a Santa Coloma entre grans embalums d'equipatge. El viatge durava tot un dia i era minuciosament preparat amb antelació. Proveir-se de barrets de palla i de calçat d'estiu ja ocupava els dies anteriors. De la roba, ja feia mesos que se n'ocupaven les cosidores a domicili.

En època de Ferran de Sagarra, una part important de l'equipatge eren les gàbies amb els ocells exòtics de la seva esposa, *donya Maria dels Dolors Filomena de Castellarnau*, la qual havia heretat aquesta afició del seu pare i, al seu torn, la transmetria als seus fills Ignasi i Josep Maria. El trasllat ja es veu que no era cosa fàcil, a més, el camí cap a Santa Coloma feia volta per Sant Adrià. A Santa Coloma no hi hagué cap pont sobre el Besòs fins a la dècada de 1920, i l'actual pont principal, que uneix Santa Coloma amb Sant Andreu, va ser inaugurat el divuit de juliol de 1953. Arribaven, doncs, amb el crepuscle, just per complir amb el rosari quotidià que durant més de tres mesos es resava a l'oratori de la torre, que encara es pot endevinar a la torrassa, a l'alçada del primer pis, i estava dedicat a la Mare de Déu de la Mercè.

Quan els Sagarra van heretar la torre, ja hi havia la casa adossada a la torrassa, però qui va donar-li tot el seu esplendor i va dotar-la d'un gran hort i d'un gran jardí, va ser Ferran de Sagarra. Ell va fer construir l'ala d'obra vista —que uns qualifiquen com a modernista i uns altres com a noucentista— i va anar fent reformes, inclosos uns murs al voltant, de manera que les obres van durar ben bé trenta anys.

«L'èxode estival es feia per etapes. Primer desapareixia una part del servei a preparar l'arribada dels amos i portant les gàbies dels ocells més delicats. A primera hora de la tarda apareixia el carro de Santa Coloma, disposat a carregar els baguls, les gàbies restants i tots els estris necessaris per a la marxa d'una família com la nostra (...) Aleshores la carretera de la costa era pèssima, i la de Sant Adrià a la nostra finca era infernal. Anar en cotxe en aquells temps, fora del casc de Barcelona, tenia els mateixos inconvenients que embarcar-se en un dia de mala mar.

L'arribada a 'la torre' s'esqueia amb el crepuscle vespertí. I es produïa aureolada de sorpreses agradables i desagradables. A la cuina ja barbotejaven dins les cassoles els productes vegetals de l'hort de la casa, i en l'interior estival començaven els domèstics preparatius. El meu pare obria la porta del seu despatx, que feia olor d'elixirs estranys i de resclums inefables. (...)

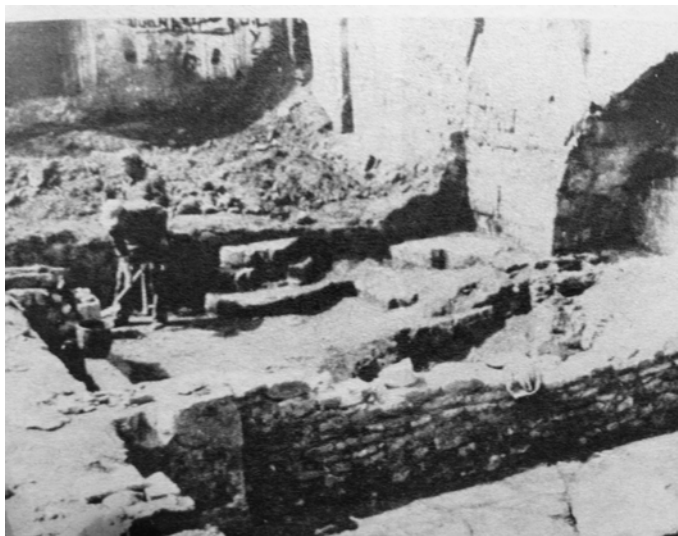
Es guarnien els llums de petroli per a la sala, el menjador i el despatx del meu pare i es disposaven les 'palmatòries' amb les espelmes corresponents i les petites llumeneres d'oli, per a tot el personal.

S'obria l'oratori, que estava construït dins el canó de la torre i donava a la sala principal, i en obrir-lo disparava com una canonada de frescor i d'humitat; s'encenien els ciris, es posaven les flors que s'havien de posar i es deixava tot a punt per al moment de començar el rosari (...)

Un cop mudats de la roba del viatge i amb el davantal posat, anàvem a voltar pel jardí, on ja començava a sorprendre'ns la fosca; la meva primera ambició era mirar de descobrir alguna cuca de llum i caçar-la sense contemplacions per endur-me-la a la meva cambra. (...) Si podia fer-me amo d'una reineta o de quatre o cinc capgrossos, pescats entre dues llums, millor que millor, i amb aquests trofeus, per ser el primer vespre, ja em donava per satisfet.»

3. EL MOLÍ D'EN RIBÉ

Les restes d'aquest molí són visibles gràcies a unes excavacions realitzades al mur que circumda el jardí. S'hi han descobert grosses rodes de molí que es movien gràcies a la força de l'aigua que queia des d'una bassa situada antigament al jardí. La construcció presenta arcs apuntats i senyals d'arcades gòtiques, que ens confirmen l'època de l'edifici.

Excavacions al molí d'en Ribé

Potser és agosarat lligar el nom del molí al de la família Ribera, antics propietaris de la finca. El Ribera van ser la família que més patrimoni va aportar als Sagarra per via matrimonial. Si el seu nom s'ha conservat —no tenien hereu, sinó pubilla— va ser per una argúcia legal que es va empescar el vell Ribera per deixar el seu cognom lligat a les terres.

«En moltes escriptures públiques en les quals han intervingut el meu besavi, el meu avi i el meu pare, es troben escrits llurs noms d'una manera singular. En lloc de dir, com fóra natural, Ferran o Ramon de Sagarra, diu Ferran o Ramon de Ribera de Sagarra. Alguns amics meus, advocats o notaris, que han hagut d'examinar les citades escriptures m'han preguntat amb estranyesa el perquè d'aquesta redacció, suposant que en la redacció del nom hi hagués gat amagat o alguna cosa inconfessable, de la qual, de vegades, ni les millors famílies no s'escapen.

I la raó és la següent: ja he dit que des dels orígens de la família, al segle XV, hi ha una cosa que pesa més que totes: la fortuna de Miquel de Ribera. Doncs bé, Miquel de Ribera, desitjant que el seu nom anés lligat sempre al patrimoni, posà com a condició en el seu testament que, en el cas d'extingir-se el nom Ribera en una pubilla que fos la successora natural dels seus béns, en els capítols matrimonials, que ella celebrés al punt de contraure justes núpcies, el pubill havia d'acceptar el cognom Ribera per als seus descendents, anteposant-lo al seu propi cognom.»

Així, passats els anys, arribem a l'hereva Eulàlia de Llinàs, que en els capítols matrimonials és Eulàlia de Riber de Llinàs. «I don Benet de Sagarra, considerant l'abundor de finques de la seva esposa, no té cap inconvenient a frenar l'orgull (...) i sense cap mena d'escrúpols es compromet pels seus fills i per tota la seva descendència a acceptar la fórmula de Riber de Sagarra. Així s'anomenaren el meu besavi, el meu avi i el meu pare en la seva primera època, sempre que compareixien davant d'un notari, o d'un registrador, o d'un jutge, o havien de figurar en documents de certa responsabilitat. Explicat això, queda ben lliure de sospites la imposada procedència; que si París valia una missa, segons el criteri una mica irreverent d'Enric IV, els béns de la pubilla Eulàlia valien el sacrifici d'anteposar al cognom Sagarra el cognom del llinatge Riber, extingit en la seva línia masculina. He de dir, però, que, en el que va de segle (XX), la condició exigida pel vell Riber s'ha anat deixant córrer, i el meu pare, en el seu darrer testament, figura com a Ferran de Sagarra a seques.»

4. EL JARDÍ

La font o pica aràbiga

El jardí arribava per un costat fins a l'actual carrer de la Cultura i, per l'altre, fins a la carretera de Sant Adrià. Hi havia arbres de tota mena perfectament conjuntats: vegetació de bosc, de marina i de jardí. Era tot un jardinàs on, segons paraules de Josep Maria de Sagarra, «es podia jugar a lladres i serenos». S'hi podria gaudir de les més variades fruites dels arbres que don Ferran havia fet portar de diverses comarques, i era un lloc on un esperit romàntic

podia vagar llargament. Una bona part d'aquest jardí era ocupat per l'hort amb fruiters i per la vinya, que produïa diverses classes de raïm: per menjar, per fer vi i per fer panses. Hi havia un prat artificial, un gran safareig «amb pretensions de llac poètic», i la pica octogonal aràbiga, que guarnia una placeta d'acàcies.

Jardí de can Sagarra

Al jardí hi havia dues coses que meravellaven els poquíssims colomencs que hi entraven: la caseta amb paons i altres ocells exòtics, i la reproducció de la gruta de Lourdes, amb la Mare de Déu i una figura de Bernadette agenollada.

A la paret exterior de la torre hi havia un rellotge, l'únic del poble, molt útil per als pagesos, els quals, durant més de vint anys, diu el doctor Vilaseca, *«maldaven per posseir-ne un sense que la mesquinesa del municipi arribés mai a comprar-lo, malgrat el permís del governador i els intents de subscripció popular.»*

Hi havia també, dins les parets de la finca, dues grans masoveries amb dependències pròpies d'una gran casa de pagès; dues quadres amb una trentena de vaques; corral per a cabres i porcs, estable per a més de mitja dotzena de cavalls i un enorme galliner.

A les terres més pròximes es feia el menjar per als animals (alfals, pastanagues, remolatxes i blat de moro) i a la planta baixa de la torre hi havia un imponent celler. Tot plegat feia de la

torre Balldovina o de can Sagarra una magnífica barreja de finca d'estiueig i de mas amb tots els paraments.

OCELLS I PARENTS

Els Sagarra eren una família de poques relacions socials i es mantenien gairebé al marge de la vida del poble. En canvi, el que passava a can Sagarra sí que tenia ressò portes enfora, especialment si era tan extraordinari com la compra d'un gramòfon per al sant de la senyora. Vaig poder recollir fa uns anys el testimoni de persones grans que recordaven com, de nanos, anaven a sentir bocabadats l'estranya veu que sortia de l'aparell, el qual, col·locat al terrat del primer pis de la torre, i encarat cap al poble, tenia la població ben desconcertada. La veu que emetia aquell primitiu tocadiscs de discos «*de pedra*» es veu que no era gran cosa, però el silenci d'una població de pagès feia que el sentissin cantar des de l'horta fins a l'església (llavors la de Sant Josep Oriol) i des de la plaça fins a l'era.

Can Jané i la torre Balldovina

Una altra anècdota amb els Sagarra com a protagonistes és la del lloro malparlat. Va aparèixer un dia d'estiu a la torre, on hi va arribar potser pel reclam de les aus exòtiques de la senyora Sagarra. Va ser rebut amb alegria però, quina sorpresa es van endur els nous amos de l'animalet quan va decidir de mostrar-los

la seva habilitat: sabia parlar. En obrir el bec, va deixar anar un raig de renecs i grolleries que va escandalitzar-los. S'havia de trobar una solució al problema que no fos deixar-lo anar; calia reeducar-lo. Per a aquesta tasca van pensar en una parenta, ja gran, que vivia sola a Tarragona i que, a més de ser molt religiosa, tenia molta paciència: la tia Laieta. Aquesta parenta li serveix a Josep Maria de Sagarra per compondre un deliciós retrat de dama decimonònica, amb unes notables pinzellades costumistes i gastronòmiques.

«Entre els invitats que tenien plat, forquilla, llençols i 'pal-matòria' en el nostre domicili estival, la que comptava més, era la tia Laieta (...) Aleshores apuntava els setanta, però encara mantenia una gran vivor d'ulls, i un cert eixamorament de cutis; es portava la seva cambrera i els seus principis a casa nostra, i tant una cosa com l'altra, es quedaven ben plantats dintre el nostre clima, potser una mica més modern. (...) La tia Laieta venia a Santa Coloma després d'haver pres la seva medecina d'aigües termals a la Boulue, a la Preste o a can Montagut de Ribes (...) A mi la tia Laieta m'era profundament simpàtica i m'hi prenia certes llibertats com pujar-li a la falda i fins espatllar-li la redecilla (...) La redecilla, com el seu nom indica, era un ret construït amb pèl finíssim, que les pentinadores venien per un ull de la cara, i que l'any mil nou-cents només portaven senyores de certa edat i encara les molt tocades i posades. Després de la guerra russo-japonesa de l'any 1906, es van acabar les redecilles i només s'usà el ret de malla en les sarsueles i en les comèdies catalanes de l'època. (...) La meva mare guardava els quatre peus de porc de la matança de l'hivern per a la carn d'olla que a l'estiu havia de servir-se a la tia Laieta. No cal dir que aquells peus s'havien confitat i engroguit, i eren uns peus com d'un emperador romà que, en arrencar el bull amb els altres nobles ingredients, encomanaven a la carn d'olla una elegància i una consistència úniques. (...) Algun dia, sentint-se generosa, es posava el davantal i es ficava a la cuina i en sortia a l'hora de dinar una espatlla de moltó farcida de porc magre i pinyons, amb una salseta de taronges agres i vi ranci que era la pura fascinació; i per torna ens inflava a la paella uns bunyols de vent i després els acaramel·lava amb la màxima pulcritud. (...) Jo confesso que, els bunyols de la tia Laieta, els somiava de nits, i quan hi feia el 'crac' amb les meves menudes dents de llet em sentia arravatat a la glòria.»

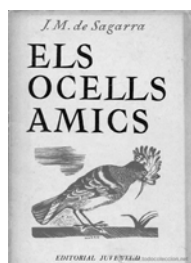
La història del lloro, per la seva banda, ens brinda un text farcit de l'humor sagarrià: «Nosaltres, a la tia Laieta li devíem

algunes atencions, i em penso que una de les més importants fou la sensata reeducació d'un lloro, que ella dugué a terme d'una manera brillant. La història va anar així: una vegada va venir a parar al terrat de casa nostra un lloro gran i ben alimentat, d'aquells verds i grocs, amb les ales vermelles i negres, propi de les selves del Brasil. (...) Aquella bèstia s'havia escapat del si d'alguna família important, i nosaltres, ben mirat, no teníem dret a apropiari-nos-en. Però si no el reclamava ningú era també injust abandonar-lo. En aquella època llunyana no s'estilaven els anuncis a 'La Vanguardia', com un que retallà un amic meu i que deia així mateix: 'LORO. Se ha perdido. Atiende al nombre de Saragata. Cuando abre las alas muestra la bandera española'. I decidirem quedar-nos a l'expectativa. El lloro, en el seu nou allotjament, menjà tota la llavor de cànem i el blat de moro bullit que se li va servir, i estava trempat, però no deia res. Al cap de quatre dies canvià de pensament i es posà a enraonar (...) El que deia la bèstia eren frases tavernàries, combinades amb alguna blasfèmia i amb alguna paraula senzillament bruta.»

Gran consternació, el lloro és castigat a les fosques, però no se'n volen desprendre i no saben què fer-ne. Llavors a la mare se li acudí que només la paciència i la pietat de la tia Laieta podien fer un miracle. La tieta acollí el renegaire a la seva casa tarragonina amb gran jardí i el reeducà en tres mesos. L'animal tornà a can Sagarra cantant el parenostre, el credo i la salve, tot en castellà, i deixant-los molt impressionats quan deia 'Santo, Santo, Santo, Señor Dios de los ejércitos'.

«Aquell animal notabilíssim va viure vint-i-cinc anys amb nosaltres, des el 1899 fins al segon any de la dictadura de Primo de Rivera. És a dir, quan la meva mare feia setze anys que era morta, i dels seus famosos ocells no en quedava ni una ploma, encara el terrible lloro, repapiejant si voleu, però xerrant pels colzes, va continuar fent-nos la guitza. No podria assegurar si va morir de mort natural o d'accident, perquè quan s'escaigué aquella desgràcia jo passava una temporada fora de Barcelona.»

Coberta d'*Els ocells amics*, 2a edició

Pel que fa a la tia Laieta, «va venir molts estius a casa, mentre va viure la meva mare; després ja era més que vella i amb prou feines d'aquest món.» L'arquetipus de 'la tieta' inspirà en el

seu nebot Josep Maria personatges literaris com la protagonista de la novel·la *Paulina Buxareu*.

MOMENTS ÀLGIDS DE L'ESTIU I RETORN A BARCELONA

A l'estiu de can Sagarra hi havia dos moments àlgids. El primer era l'onze d'agost, santa Filomena, onomàstica de la mare. Terrasses i balcons eren guarnides amb cadenetes de colors fetes pels fills, es deia missa a l'oratori, ple de flors, i se celebrava un gran dinar familiar amb tot de parents convidats.

Treball dels jornalers al camp

«El dinar de l'onze d'agost era com una bomba culinària que explotava escandalosament dins els nostres pacífics costums. Quan ja s'havien servit set o vuit plats, l'aliment a mi em sortia pels ulls, i la meua mare m'ordenava aleshores que me n'anés a orejar i a fer quatre salts pel jardí, a fi i efecte d'adquirir noves energies i atacar les postres.»

L'altre moment clau era la verema, pels volts de la Mercè. Era dirigida per un home de confiança i expert trepitjador de raïm, en Silvestre, ajudat per Perico, l'hortolà, i uns quants jornalers. Les feines de veremar, trepitjar el raïm, la premsa, la primera fermentació i el trasbals del vi dels cups a les bótes durava ben bé una setmana.

«D'aquelles feines il·lustres, ni un detall no s'escapava de l'avidesa dels meus ulls, ni l'element més inútil deixava de tenir la

seva sentida palpitació en les antenes de la meva badoqueria. Al celler estava tot a punt quan començaven a venir els carros dels parcers, que portaven el terç de la collita a l'amo. El raïm madur, premut dins de les semals i visitat per les vespes i les mosques, només en venir de la vinya al celler de la casa, ja havia sofert una lleu fermentació que es manifestava en la seva olor pertorbadora, quan queia xipollejant damunt la fusta del cup.»

A Santa Coloma, la verema era una tasca que ocupava moltes famílies ja que una part notable del terme estava plantada de vinya, com testimonia el topònim les Vinyes al pendent que s'enfila des de la riera de la Pallaresa cap a la zona alta del Singuerlín. «Les vinyes arribaven a l'escorxador (es trobava a l'actual avinguda de la Pallaresa), cobrien el que avui és el parc d'Europa, fins al final del carrer de Sant Jeroni i fins a les parets del cementiri Vell. Baixaven des de Camil Rossell per Ciutadella Alta i Baixa fins prop del torrent d'en Bufa, fins tocar la rambla de Sant Sebastià», recorda Josep Blanchart (masia de can Zam) en un testimoni recollit pel sommelier i estudiós de la vinya i el vi a Santa Coloma, Paco Cordero, qui puntualitza que fins fa escasses dècades s'elaborava vi a les finques de can Zam i can Butinyà.

L'estiueig s'allargava fins entrat l'octubre, de manera que l'inici del curs els atrapava encara a Santa Coloma. Però arribava el dia en què havien de tornar al carrer de Mercaders, prop de la catedral, al vell casalot familiar. «M'havia d'acomiar de moltes coses i encara dibuixava projectes que quedaven enlaire perquè el desenllaç venia de sobte: era el faetó del senyor Jaume, negre com una carrossa de morts, que trepitjava per les lloses del gran pati i al cap d'una hora o una hora i mitja —quan els cavalls s'havien acabat el morralet— em raptava de les meves personals geòrgiques.»

LECTURES RECOMANADES:

Memòries, Josep Maria de Sagarra

Paulina Buxareu, Josep Maria de Sagarra

2. L'ESCOLA FERRAN DE SAGARRA

Escola d'ensenyament primari construïda en uns terrenys que formaven part del que antigament era l'extensa finca dels Sagarra. Porta el nom de l'historiador i heraldista Ferran de Sagarra, el noiet de només dotze anys que, fugint de la pesta que assotava Barcelona, salvà la vida en una població que fins aleshores desconeixia.

El col·legi Sagarra en dia electoral, als inicis de la democràcia

Com a hereu, es convertí en l'amo de la finca i de la torre Balldovina, la qual amplià i embellí. Va ser un propietari generós i altruista, que donà espais al municipi, on es van construir equipaments com l'escola de les Dominiques i l'eixamplament del cementiri, així com els terrenys de valor arqueològic del turó del Pollo, propietat posteriorment de l'Institut d'Estudis Catalans. Els seus coneixements d'història antiga i la seva implicació personal i econòmica van ser decisius en la descoberta i excavació del poblat ibèric, i en la recuperació de peces significatives.

A Santa Coloma visqué moments de plenitud i gaudi familiar, d'excitants descobertes com a historiador i de reconegut mecenes. També a Santa Coloma rebé la destrallada que significà la inesperada mort de la seva esposa, fet que contribuí a precipitar el declivi econòmic de la família. Va viure la venda de la finca i experimentà, com altres membres de famílies originàries de la noblesa rural catalana, la liquidació del seu patrimoni i la fi d'una nissaga fundada quatre segles enrere. La Guerra Civil Espanyola contribuí al desmembrament de la família.

L'historiador Ferran de Sagarra, pare del poeta

Fins al 1936 va viure amb el seu fill Josep Maria, quan aquest ja havia assolit la fama com a poeta i dramaturg. Passà la guerra a Barcelona rebent periòdiques visites de la FAI (Federació Anarquista Ibèrica), que buscaven el seu fill. Aquest, casat de feia poc, abandonà Catalunya amb la seva esposa, Mercè Devesa, i inicià un llarg viatge a la Polinèsia, experiència que recull al llibre *La ruta blava*. Més tard, la parella s'instal·là a París, on nasqué el seu fill, Joan, el 1938. Els darrers anys de la vida de Ferran de Sagarra van transcórrer al sud de França, amb la família del seu fill Ignasi, biòleg i antic director del Parc Zoològic de Barcelona, que s'havia exiliat. És enterrat a la població de Saint-Sulpice-la-Pointe (Llenguadoc), on morí el 30 de març de 1939, al panteó que els va cedir el notari del poble.

ORIGEN, EXPANSIÓ I DECLIVI DE LA FAMÍLIA SAGARRA

Al poble de Verdú, comarca lleidatana de la Segarra, apareix l'any 1524 Climent Sagarra, que és el primer avantpassat certificat pels documents. Sembla que era un pagès amb força afany de superació, dotat d'una intel·ligència més que regular, escrupolós en el compliment dels seus deures i afavorit per la sort en les seves activitats. Una característica d'aquesta família ha estat tenir l'hereu assegurat ja que sempre els han nascut més nois que no pas noies. Gràcies a aquesta institució catalana de l'hereu, que impedeix la partició del patrimoni i afavoreix el seu

engrandiment, els béns de la família anaren augmentant a la vegada que s'ennoblien amb alguns títols i pujaven en l'escala social.

Eulàlia Llinàs va ser una de les pubilles més riques que engrandiren el patrimoni Sagarra. Aportà al matrimoni, entre moltes altres finques, tot el que van posseir a Santa Coloma. Era hereva de dos importantíssims patrimonis, un dels quals provenia del vell senyor de Riber. El vell Riber, en veure que les seves possessions passaven a una altra família mentre que del seu nom no en quedaria ni el rastre, va posar com a condició per heretar els seus béns, que el marit de la pubilla Riber havia d'adoptar aquest cognom i posar-lo davant del seu. Així, el nom d'un llinatge mancat d'hereu seguiria unit a les terres. Així ho va acceptar Benet de Sagarra, marit d'Eulàlia, el qual signarà des de llavors amb els cognoms de Riber de Sagarra. El costum d'avantposar el cognom de Riber va mantenir-se, almenys en els documents importants, fins que Ferran de Sagarra abandonà aquesta imposició.

Al segle XVIII, quan hereten la finca de Santa Coloma, els Sagarra ja estaven instal·lats a Barcelona. Com moltes famílies d'origen rural, no havien resistit l'atracció de la gran ciutat. Durant tres segles havien estat vinculats a la terra però el corrent que anava xuclant, des de finals del segle XVIII, persones i capitals de comarques cap a Barcelona també va arrossegar-los a ells. Tot havia començat quan un dels Sagarra va decidir enviar el seu fill a estudiar a la Universitat de Cervera. Aquest afany d'il·lustració és una conseqüència lògica de la puixança econòmica i social que anava experimentant aquella família. A Barcelona, estaven totalment desvinculats del contacte directe amb la terra. S'havien convertit en propietaris de finques *«allunyades de la pròpia suor i de la pròpia sensibilitat»*, en paraules de Josep Maria de Sagarra.

D'aquesta distància se'n ressentirà a la llarga el patrimoni, ja que la terra no té el mateix valor vista des de la ciutat. Per a un pagès té un valor gairebé sagrat, ancestral, i li resulta molt difícil desprendre-se'n, per ric que sigui. La terra és, a la ciutat, un objecte de valor, com qualsevol altre, útil per fer negocis. Així s'explica que les primeres terres que els Sagarra es van vendre fossin les de Verdú, el seu lloc d'origen. Potser eren

les més llunyanes, potser eren les més carregades d'impostos, o simplement les que valien més poc; el cas és que el valor sentimental que posseïen no va comptar per a res. Aquesta indiferència envers les pròpies arrels, comuna a molts barcelonins d'ascendència rural, seria considerada per Josep Maria de Sagarra, anys més tard, com una traïció contra la pròpia sang, ja que la sang i la terra són per a ell indestruïbles i constitutives del que hi ha d'autèntic en una herència familiar.

«Jo he viscut encara les escorrialles del botí poètic de la propietat rural, i he olorat les supervivències d'aquell món de somni. El clima que intento evocar (...) fou l'escenari de les meves primeres passes en aquest món, i, com que en les primeres passes es marquen més vivament les imatges a la memòria, per això si parlo de l'antiga propietat rural no em puc estar de posar-hi una punta de vehemència. (...) Avui dia, un milionari podrà comprar les terres que vulgui i instal·lar-hi les piscines que li doni la gana, però no podrà improvisar de cap manera la poesia del senyor de fa cent anys. Ni tan sols no en podrà escriure les primeres ratlles, perquè els motors d'explosió, les ràdios i els partits de futbol li faran la guitza. Perquè el país ha guanyat moltes coses, però també n'ha perdudes moltes.»

Per això la venda de les terres de Verdú la qualifica com un fet irreparable, perquè amb aquella transacció comercial els Sagarra havien perdut l'olor de blat que anava lligada al seu cognom. A la novel·la *Vida privada* (1932), el fil conductor de la qual és una família d'origen rural enfonsada en tots els sentits, concreta així la seva crítica:

«Però tot allò que volia dir una mena d'afecció espiritual a la terra, si més no, una certa indústria i una vivor per treure'n partit i valorar-la, cosa que volia dir un contacte intel·ligent i un contacte moral amb un trosset de món que era d'ells, i que moltes vegades representava una gran riquesa, no figurava dintre els càlculs d'aquelles famílies.»

La venda de les terres de Verdú es produeix en plena Renaixença cultural i política. No deixa de ser notable la paradoxa que mentre el comerç i la indústria s'anaven menjant literalment els capitals provinents del món agrícola, enmig de la indiferència general, la cultura es nodria més que mai de l'exaltació de les arrels, del passat, de la tradició... Era l'època d'or dels Jocs Florals, però també era l'època de la Febre d'Or, que en la seva novel·la homònima reflectí magistralment Narcís Oller.

La història de la família Sagarra és, en bona mesura, una part de la història de Catalunya. Representa la gènesi i ascensió secular de la petita aristocràcia rural i el seu ràpid declivi. Representa la substitució d'una classe en què béns, títols i privilegis feia generacions que s'heretaven i s'engrandien per via matrimonial, per una nova aristocràcia basada en uns capitals molt més ràpidament aconseguits, i dotada de títols nobiliaris de nova creació.

«Encara hi ha a Catalunya algunes famílies il·lustres que conserven terres vinculades a la història de llur nom. Però aquests privilegiats em donaran la raó (...) que avui la propietat rural és un mer problema econòmic i que del seu gruix humà, del seu dramatisme, de la seva emoció, o de la seva elegància pura i simple, no en queda absolutament res.»

«LA TRAÏCIÓ A LA TERRA»

«Quan Francesc de Sagarra envià el seu fill a l'Estudi de Cordelles dels Jesuïtes i després a la Universitat de Cervera, ja podia imaginar-se que aquelles fantasies podien costar una mica cares, i que les terres se'n ressentirien. Era impossible que l'hereu rural, amb fums de cavaller i d'home de lletres, no el temptessin jardins més excitants que el sègol i la civada de Verdú, anats a cobrar per ell mateix, i tombant-s'hi de passada un parell de perdius.

Era seguríssim que un excés d'humanismes i de reverències produiria el que produí: la temptació de la gran ciutat i la vida a Barcelona. Amb don Benet, l'hereu següent, les coses foren de més gravetat perquè el respectable patrimoni que li dugué la pubilla Llinàs dispersava fàcilment les seves atencions, i de fet la terra li fugia directament de les mans. Don Benet s'havia de valer de procuradors i administradors, i els Sagarra, propietaris rurals addictes a l'heretat, es convertien en ciutadans posseïdors de finques, cada vegada més allunyades de la pròpia suor i de la pròpia sensibilitat (...) Això era gairebé inevitable. Les ambicions no es poden dominar, sobretot quan l'ambició es creu descobrir el Perú, sense endevinar que va cap al desastre. Aquesta ha estat la llei de totes les grans famílies rurals de Catalunya, que, pescant ara un títol, ara una condecoració, ara un càrrec, i començant a lligar gossos amb les llonganisses de les propietats, han acabat sense gossos i sense llonganisses. (...) Em refereixo sempre a la petita aristocràcia, que és gairebé l'única proveïdora de

les cent cinquanta o dues-centes famílies barcelonines que, encara en ple segle dinou, mantenien un cert aïllament i un ‘puntiglio’ de classe. Perquè la gran aristocràcia feudal havia deixat poquíssim rastre: alguns noms es diluïren en els llinatges dels propietaris rústics ennoblits, però els més importants, ja en els temps dels Àustries i després molt més encara amb el centralisme dels Borbons, migraren a Madrid i es fusionaren amb les grans famílies espanyoles.»

L’HISTORIADOR FERRAN DE SAGARRA

Ferran de Sagarra i de Siscar es trobà hereu d’una antiga família i d’un encara considerable patrimoni familiar a l’edat de vint anys. El seu tarannà tendia més a la senzillesa de la vida religiosa i als plaers proporcionats per arxius i biblioteques, que no pas a fer d’amo i a les complicacions de la vida social. Anys més tard, en recordar aquell moment de la seva vida, deia: «A vint anys, em van posar el jou.»

En la infantesa, havia conegut els rigors i la vida espartana de l’internat. Va ser un jove seriós que inspirava respecte i es feia escoltar. No sabia ballar, no sabia dir galanteries, no dominava les gràcies de saló. Era, i va ser sempre, un home pietós i d’una gran bondat, com recorden les persones que el van conèixer. Ideològicament era conservador i, en política, de primer, carlí convençut. Amb els anys va evolucionar cap a un catalanisme basat en la història i la cultura. Connectà, doncs, amb el Romanticisme de caire conservador que imperà a Catalunya durant la segona meitat del segle XIX. Ja entrat el segle XX, va ser elegit regidor de l’Ajuntament de Barcelona per la Lliga Regionalista i també va ser diputat de la Mancomunitat de Catalunya.

Tanmateix, el seu nom no ha passat a la posteritat com a polític sinó pel seu treball de recerca històrica, plasmada en la *Sigil·lografia Catalana*, la seva obra més important, que estudia els segells que acompanyen els documents i els donen validesa; en realitzà la còpia manual d’uns 300, fet que ha permès la perdurabilitat d’alguns exemplars posteriorment perduts. Com a reconegut erudit, va ser membre de l’Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, de l’Institut d’Estudis Catalans i de la Academia de la Historia, a Madrid. Per la seva solvència com a heraldista i arqueòleg, el con-

sistori barceloní li féu l'encàrrec del disseny de la bandera de la ciutat comtal, que és encara avui l'enssenya de Barcelona. A Santa Coloma se li deu el descobriment i la posterior excavació del poblat ibèric.

Els primers anys del seu pare, Ferran de Sagarra i de Sis-car de l'Espanjol i de Montoliu, són relatats a les Memòries del seu fill Josep Maria amb un detallisme barroc, en molts moments francament hilarant, que permet al lector fer-se una idea aproximada de com aquell cúmul d'ancestres i vivències anaven cisellant el seu caràcter tendent a la introversió. L'humor que impregna aquestes pàgines suavitza i alhora dóna un toc esperpèntic als personatges i a la vida del casalot immens en què vivien els Sagarra al carrer de Mercaders.

«Quan els seus ulls d'infant començaren a contemplar l'existència només que amb una nebulosa comprensió, es va trobar damunt dels genolls del seu avi, voltat d'una família relativament original. L'avi es dedicava, en aquells moments, a construir un gran reliquiari, on hi havia relíquies microscòpiques de gairebé tots els sants de l'any; era un treball d'enginy i de paciència». (...) El pare de la criatura assajava aquell famós i antic joc de mans que consisteix a agafar un rellotge, picar-lo a miques amb una mà de morter, tirar-hi després un grapat de pólvors i tornar a presentar el rellotge sencer com si no li hagués passat res. La mare donava els últims tocs, rodejada de dues modistes ronyoses com aquells bolets que en diuen 'pets de llop', a una deliqüescent disfressa de setí rosa i verd, arlequinesca, romàntica i exagerada, que produïa la muda indignació i l'interior escàndol de l'àvia del menut.

Com ombres màgiques de les que solen descendir per les xemeneies, apareixien la tia Pepa, la tia Carmeta i la tia Anneta, amb els seus terribles mirinyacs negres i les seves brutals mantellines de bruixa; voltaven la criatura, que es mantenia damunt els genolls de l'avi, i les sis mans apocalíptiques començaven a ballar-li davant dels ulls, com aquells tristos lepidòpters crepusculars que diuen que porten desgràcia. Després de les ganyotes, dels escarafalls, de les besades imprudents i dels putxinel·lis primaris, executats pels dits de les ties, la criatura es posava a plorar feta una fúria.

El meu pare anava guarnit amb un vestit de faldilletes impressionant. Duia unes calces acabades en una mena de pota d'ànec atapeïda de puntes, que li arribava sota el turmell. L'enfarfegaven de tres enagos, i damunt li posaven una bata tubular, que el feia semblant a la imatge del nen Jesús de Praga. Al cap duia una còfia que

només li deixava lliure els ulls i el nas, i al damunt de la còfia, una mena de gorra de cop, o de tiara oriental, guarnida amb plomes. Jo havia vist un daguerreotip preciós del meu pare, lleugerament acolorit de rosa, que el representava a l'edat de dos anys i mig, amb aquesta horripilant indumentària que vagament he intentat descriure.»

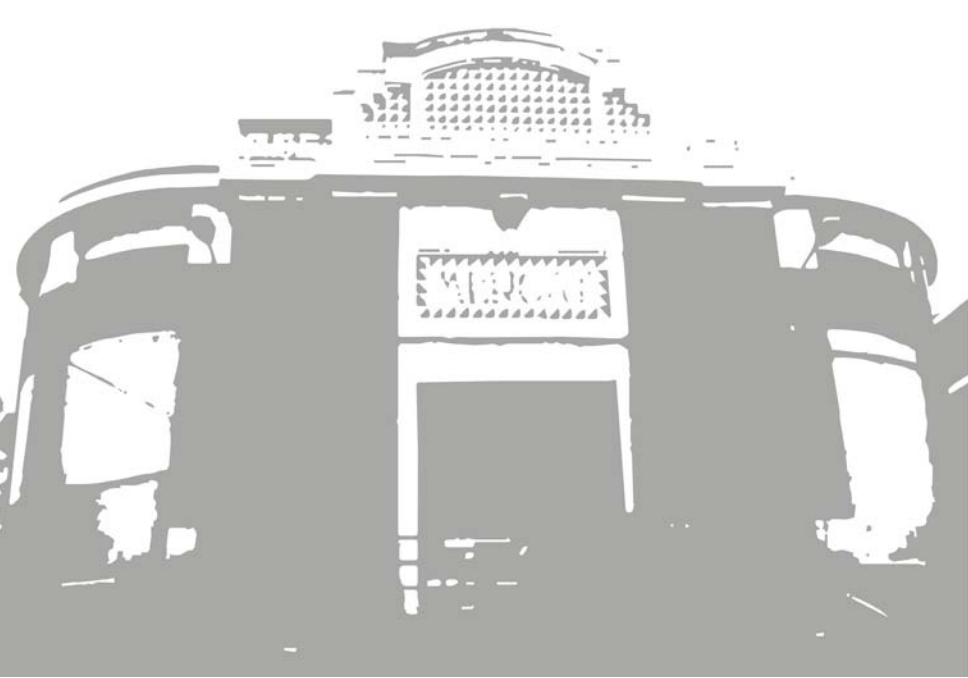
Continuen les primeres lletres, la relació amb els criats i una certa iniciació a la vida fora dels murs del casal familiar. Hi apareixen el gèlid internat i la universitat —amb divertidíssimes descripcions d'algunes classes, entre les quals les de don Manuel Milà i Fontanals, savi admirat i respectat, i alhora protagonista d'anècdotes que assegura que són certes com la d'haver-se trobat en un llibre seu una arengada per senyalar una pàgina. S'hi afegeixen alguns fets polítics i les pròpies escenes familiars. S'hi relata també la coneixença i matrimoni dels seus pares. L'aparició inesperada de la jove Maria dels Dolors Filomena en la visita que feien a uns oncles a Agramunt, marcà de manera definitiva la vida de Ferran de Sagarra. Tot plegat fa d'aquest capítol dedicat al seu pare una simbiosi d'arxiu històric i de galeria de retrats de gran força literària.

*Don Ferran de
Sagarra i de Llinàs,
fill d'Eulàlia Llinàs,
hereva del patrimoni
colomenc*

LECTURES RECOMANADES:

Memòries, Josep Maria de Sagarra
Vida privada, Josep Maria de Sagarra
La ruta blava, Josep Maria de Sagarra
La febre d'or, Narcís Oller

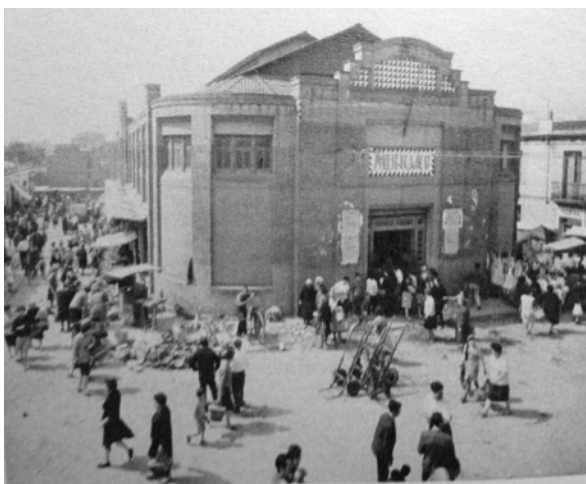

3. LA PLAÇA D'EN FERRAN DE SAGARRA

1. EL MERCAT
2. EL COL·LEGI DE LES DOMINQUES
3. ELS CARRERS ADJACENTS

La plaça d'en Ferran de Sagarra és la plaça del mercat. Ens trobem en un dels punts emblemàtics de la població, tant per la seva ubicació al centre del municipi com per la vitalitat que s'hi concentra. El també anomenat carrer dels Sagarra, antigament carrer d'Orient, la travessa de dalt a baix des del carrer del Pedró fins a l'avinguda de la Generalitat, antiga carretera de Sant Adrià. Els altres tres carrers que hi conflueixen perpendicularment al carrer dels Sagarra són el de sant Josep, el de Sant Ramon i el de Sant Ignasi, noms que corresponen als patronímics de tres fills de Ferran de Sagarra. Aquesta concentració de referències als antics amos d'aquests terrenys ve de l'època en què Ferran de Sagarra va donar a l'orde de les Dominiques el terreny per construir-hi un convent i una escola per a nenes.

1. EL MERCAT

Mercat Sagarra, anys 50

Construït en un terreny propietat de Ferran de Sagarra, que va vendre a l'Ajuntament, va ser inaugurat el 1934. Edifici de volum prismàtic allargat, d'estil noucentista, amb quatre portes, que ocupa l'espai central de la plaça. Mostra característiques pròpies d'aquest estil arquitectònic que tan diversa obra pública presenta en la Catalunya dels anys 20 i 30 del segle XX, com són les línies

rectes, les cornises, la ceràmica decorativa, el basament de pedra i l'acabat de totxo vist. El rètol de ceràmica vidriada amb la paraula Mercat va ser repintat i castellanitzat en el franquisme, de manera que, fins a l'arribada de la democràcia, el mot *Mercado* se sobreposava a l'anterior, que es podia llegir encara a sota, cosa que portava a pensar a moltes persones novvingudes a Santa Coloma que la duplicació de rètols corresponia a una pràctica de bilingüisme totalment infreqüent en l'època. El mercat, amb les tradicionals parades de verdura de '*les pageses*' a l'exterior, ha estat i continua sent el motor comercial de la zona adjacent. És, per tant, un dels edificis singulars emblemàtics de la ciutat per la seva importància arquitectònica, econòmica i social.

2. EL COL·LEGI DE LES DOMINIQUES

Col·legi Sagrat Cor, en una imatge antiga

Les Germanes Terciàries Dominiques, després RM (Reverendes Mares) Dominiques de la Anunciata del pare Coll, eren una de les visites que sovintejaven can Sagarra. A l'inici eren un grup molt reduït, només quatre o cinc religioses que provenien del convent que l'orde tenia a Vic. Havien vingut a Santa Coloma a fundar un convent i una escola per a nenes. L'any 1883 van instal·lar-se al mateix emplaçament que ocupa avui el col·legi, en un terreny cedit per Ferran de Sagarra, el qual es va fer càrrec també de la construcció de l'edifici i de la capella. Complia així una pro-

metença feta durant la greu malaltia que afectà un dels seus fills. La comunitat, al seu torn, es comprometia a fer dir tres misses anuals per als Sagarra i a tenir cura del panteó familiar que aquests posseïen al cementiri local. Aquesta cura de la tomba dels Sagarra adquirí un significat especial arran de la mort sobtada de la senyora Sagarra, donya Filomena, el 3 d'octubre de 1908, ja que quedà enterrada a Santa Coloma.

Les *Hermanas Dominiques*, anys 60

Així va néixer el Col·legi del Sagrat Cor, escola que fa més d'un segle que està activa, i que al llarg dels anys permetria que les noies cursessin estudis secundaris sense sortir de la població. Al començament, l'escola es proposà els objectius de dotar les nenes d'un poble de pagès d'instrucció escolar bàsica, de coneixements de caire pràctic per a la mestressa de casa com la planxa i la costura, tot posant l'accent en la formació religiosa com a futures mares cristianes de família, tal com consta en els textos fundacionals. A aquelles que ho desitjaven, els ensenyaven algunes matèries per ampliar els coneixements, com la geografia, i altres que en deien '*de adorno*', com el dibuix, els brodats i les manualitats.

Com les esglésies, l'edifici patí espolis i fou incendiat durant la guerra civil. Reparat pel Comitè Revolucionari, va ser confiscat amb la intenció d'aprofitar-lo com a escola. Passada la guerra, tornà a la comunitat religiosa, que hi reprengué l'activi-

tat. A més de l'ensenyament primari i d'altres coneixements abans esmentats, hi van incorporar la música i el 'corte y confección', matèria de tipus pràctic molt popular en la postguerra que s'oferia també per a alumnes externes. Ja en la dècada dels 60, l'oferta s'amplià als estudis professionals de comerç (actualment, cicles d'administració) i s'inicià el batxillerat elemental, com a col·legi lliure adoptat per l'Institut Femení Verdaguer de Barcelona (el del parc de la Ciutadella), fet remarcable en una població que no disposà d'institut fins al 1968. En l'actualitat ocupa el mateix espai on va ser fundat, amb les modificacions i ampliacions realitzades al llarg del temps.

Però tornant a l'etapa fundacional, entre els Sagarra i les Dominiques també hi va haver intercanvis no tan espirituals, sinó gastronòmics.

«Las Hermanas menjaven les cols i els tomàquets de Santa Coloma, gràcies a la devoció del meu pare, i no era d'estranyar que tinguessin amb nosaltres tota mena d'atencions, les quals consistien en una visita setmanal, i en detalls estimables com aquell de les llonganisses. La priora era una dona prima, morena, molt trempada, i amb una de les veus més poc distingides que he conegut, és a dir, quan enraonava semblava que tingués un bolado a la boca. La santa dona havia nascut a Vic, i a casa seva, que en deien a can Toll, fabricaven, segons ella, les millors llonganisses de la plana. I les millors de les millors d'aquelles llonganisses eren les que la casa Toll, fent servir d'intermediària la priora, ens ofería amb una petita rebaixa. Ara bé, tenint en compte que nosaltres aleshores fèiem un consum bastant important de llonganisses, la petita rebaixa estava comercialment justificada, i el gran favor que semblava fer-nos la casa Toll en realitat no era cap ganga, sinó una fantasia verbal inventada per la mare priora, amb la intenció d'expressar el gran interès i el gran agraïment que la comunitat de les terciàries dominiques sentia per nosaltres.»

3. ELS CARRERS ADJACENTS

Tots els carrers que conflueixen a la plaça d'en Ferran de Sagarra portaven els noms de quatre sants, patrons de quatre fills barons del matrimoni compost per Ferran de Sagarra i Filomena de Castellarnau. En l'actualitat, tres conserven aquells mateixos noms.

Sant Ramon: correspon al nom de l'hereu, nascut el 1880; encara en vida de son pare, s'embranchà en negocis ruïnosos.

Sant Ferran o Sant Fernando: nom avui inexistent que es va donar al tros de carrer situat entre el carrer dels Sagarra i el torrent d'en Bufa, actualment carrer de la Marina: patró del segon fill, nascut el 1887, anomenat '*don Fernando*'. Gestionà el ja molt malmès patrimoni familiar després que el pare destituís l'hereu d'aquesta tasca; va executar la venda de la finca. La torre, l'hort i el jardí foren venuts l'any 1920 o 1921 per 18.000 duros, en una operació que no va ser beneficiosa per a la família Sagarra, segons l'apreciació d'alguns colomencs de l'època que es podrien considerar com a ben informats.

Ignasi de Sagarra

Sant Ignasi: nom del tercer fill, nascut el 1889, especialista en ornitologia i en lepidòpters, i excel·lent dibuixant. Va ser

un dels naturalistes catalans més importants del segle XX. Gran amant dels treballs de camp, plasmava les seves observacions en dibuixos al carbó i amb aquarel·les. Va ser president de la Institució Catalana d'Història Natural, director del Zoològic i de l'Aquari de Barcelona i conservador del Museu de Ciències Naturals. Cal remarcar que una important col·lecció d'aus dissecades i de papallones del fons del Museu de Ciències (amb seu històrica al Castell dels Tres Dragons del parc de la Ciutadella, i actualment ubicat a l'edifici Fòrum) va ser donació d'Ignasi i de Josep Maria de Sagarra. No és cap suposició, sinó una certesa, dir que part d'aquestes peces, almenys pel que fa als ocells, provenia de les terres colomenques, on Ignasi, Xavier i Josep Maria, els tres petits dels sis fills de la família Sagarra, s'iniciaren en la coneixença i l'observació de la natura. Refugiat a la zona del Llenguadoc durant la guerra i desposseït dels seus càrrecs pel franquisme, Ignasi de Sagarra s'exilià a França, on fou catedràtic d'entomologia agrícola.

Sant Josep: corresponia al quart fill, l'escriptor Josep Maria de Sagarra, nascut el 1894. Poeta, prosista, novel·lista, periodista, dramaturg i traductor, és una de les figures literàries catalanes contemporànies més destacades i amb més forta i brillant personalitat.

Del que no se'n té cap notícia és del carrer de Sant Xavier, nom del penúltim dels fills de la família, nascut el 1892, químic de professió i pintor aficionat. Tampoc no hi ha cap vestigi colomenc de la primogènita de la família, i única noia, Pilar, religiosa de Jesús i Maria, superiora d'un col·legi d'aquest orde a Barcelona.

Les informacions sobre el fet d'haver posat els noms dels nois Sagarra a aquests carrers aporten diferents matisos. Va ser una condició imposada per don Ferran en donar els terrenys de l'escola: no va ser condició, sinó disposició del senyor Sagarra feta per pura devoció, que el poble va acceptar; una altra explicació encara diu que va ser una iniciativa del poble per honorar l'insigne benefactor a través dels seus fills.

LECTURA RECOMANADA:

Memòries, Josep Maria de Sagarra

4. ELS PANTEONS DELS SAGARRA

Integrats al jardí d'Ernest Lluch, projecte de l'arquitecta Blanca Noguera, trobem dos panteons de dues branques de la mateixa família: els Sagarra de Santa Coloma i els Segarra de Canyet. El titular del primer era *don Ferran de Sagarra i de Siscar*, i el del segon, *don Ramon de «Segarra» i de «Ciscar» o «Ciscà»*, ja que el segon cognom apareix escrit de totes dues formes en diferents llocs. Evidentment, eren germans, però els errors ortogràfics —tan freqüents fins fa relativament poc en documents, làpides i inscripcions de tota mena— fa que semblin de famílies diferents. Els primers Sagarra eren '*els de Santa Coloma*' i els segons «Segarra» eren '*els del Canyet*', ja que tenien la torre en aquell petit nucli proper a Badalona i eren propietaris rurals d'aquells contorns.

El panteó Sagarra va ser construït el 1909 per enterrar-hi *donya Filomena de Castellarnau*, esposa de Ferran de Sagarra, que morí a Santa Coloma. És una construcció funerària soterrada, amb una escala de pedra i porta de ferro forjat i coure, amb inscripcions llatines; el sostre presenta forma de cúpula amb una claraboia central de pedra que il·lumina l'interior.

El panteó Segarra de Canyet té un aire modernista, molt gaudinià, per l'entrada en forma semiel·líptica, que recorda els arcs paraboloides de Gaudí. La porta és de ferro forjat i hi ha una inscripció, aquesta en català, al frontal. També en aquest panteó la il·luminació és natural i penetra per una claraboia, en aquesta cas en forma de piràmide.

L'arquitecte que projectà els panteons va ser Antoni Rovira i Trias. L'ús de la pedra fragmentada i l'estil marcadament modernista, han fet especular —i afirmar en algun moment— sobre la participació en aquestes obres de l'arquitecte Miquel Pascual i Tintorer, que signa el projecte de l'Església Major, construïda entre 1912 i 1915, o bé de Francesc d'Assís Berenguer i Mestres, arquitecte modernista, col·laborador de Gaudí, que fou qui dirigí les obres del temple fins a la seva sobtada mort el 1914, als 47 anys.

LA CREU DE MONTIGALÀ

Als Segarra de Canyet és deguda la construcció de la ben coneguda creu de Montigalà, projectada pel badaloní Joan Amigó, arquitecte municipal durant l'alcaldia de Martí Pujol. Encara que

situada al terme de Badalona, per la seva proximitat amb Santa Coloma —de fet, és en zona fronterera entre municipis i constitueix el que es denomina una fita senyera— ha estat durant generacions, i és encara, destí d'excursions i passejos dels colomenys, com passa amb el monestir de Sant Jeroni de la Murtra.

Tal com apareix en una de les quatre inscripcions que hi ha a la creu, la va fer erigir, en pedra, el matrimoni compost per Ramon de Sagarra i Maria Dolors de Bofarull, l'any 1913 —fa justament un segle— en commemoració de l'Edicte de Milà (any 313), a partir del qual el cristianisme va esdevenir religió oficial de l'Imperi Romà amb l'emperador Constantí. La creu va ser destruïda durant la Guerra Civil (1936-1939) i erigida novament (1940) amb ciment armat tot aprofitant el sòcol de pedra on hi ha les inscripcions.

Els oncles de Josep Maria de Sagarra tenien una torre amb vistes al mar, a la qual s'accedia per la riera de Canyet, i posseïen extensos terrenys per la zona, entre els quals Montigalà, el primitiu Mont Aguilar. Als voltants d'aquest turó assolat s'hi plantava vinya. El cronista badaloní Joan Soler i Amigó, en el reportatge «*Un segle de la creu de Montigalà*», situa en aquesta falda de vinyes davant l'horitzó marí l'escenari que inspirà el conegut poema «*Vinyes verdes vora el mar*».

EL CEMENTIRI VELL

L'anomenat cementiri Vell data del 1861. Construït per l'Ajuntament en uns terrenys comprats als Sagarra, i ampliat posteriorment amb nous terrenys donats per don Ferran, hi destacaven uns majestuosos xiprers. Els panteons més importants eren els dos dels Sagarra i el de la família colomenca Gordi. Un fill d'aquesta darrera, mossèn Jaume Gordi, va ser prior de l'Hospital de la Santa Creu i de la Casa de Convalescència (actualment conjunt històric de l'Hospital de Sant Pau). A la seva mort, deixà un llegat amb el qual es va construir el nou temple de Santa Coloma, avui església Major, que corona un passeig emblemàtic de la població que duu el nom de Mossèn Jaume Gordi.

El 1920 començà la urbanització de la zona que envoltava el cementiri, propietat d'Anselm de Riu, promotor de terrenys pel sistema de *les estampilles verdes* (vals que es donaven en

alguns comerços barcelonins bescanviables per terrenys a la llunyana i rural Santa Coloma de principis del segle XX, on les famílies treballadores podien fer realitat el somni de *la caseta i l'hortet*). La urbanització és de dos tipus: a la zona propera al cementiri, cases petites més senzilles, i a la zona alta, darrere l'església nova, construccions en parella i torres amb jardí ubicades a l'anomenada serra de les Mosques d'Ase.

El cementiri Vell va ser tancat el 1976. Traslladades les despulles a l'emplaçament definitiu de la carretera de la Roca, al cementiri Nou s'hi han conservat les grans portes de ferro forjat de l'antic recinte, que amb l'escultura *Viatge* —una gran fletxa de 7 m en acer que apunta el cel, dels artistes colomencs Jordi Dalmau i Lúdia Górriz— forma un conjunt de gran impacte artístic i simbòlic.

Panteó de la família Sagarra, actualment al jardí d'Ernest Lluch

ELS CASTELLARNAU, LA BRANCA MATERNA

Al panteó Sagarra va ser enterrada Maria dels Dolors Filomena de Castellarnau i de Lleopart —*donya* Filomena, com se l'anomenava habitualment—, esposa de Ferran de Sagarra, que morí de manera gairebé sobtada el dia 4 d'octubre de 1908. Deixà la casa sense motor i el seu marit molt ensorrat anímicament, en paraules del seu fill Josep Maria «*com un cavall al qual, de sobte, han arrencat tot el nervi*». Aquesta mort precipità el declivi de la família, com més tard analitzarà el fill petit, Josep Maria. Durant molts anys, les *Hermanas* Dominique van tenir cura del panteó i de fer dir les misses per *donya* Filomena.

L'esposa de Ferran de Sagarra pertanyia a la família dels Castellarnau, vells aristòcrates pirinencs i un dels més antics llinatges catalans, els Castro Arnaldi, documentats el segle XI al comtat del Pallars i al bisbat d'Urgell. *«El mineral de la Vall Ferrera i la fusta dels boscos de la qual disposen despòticament, dona a aquests personatges una mena d'existència vulcaniana i potser una mica fàustica. Deuen ser gent dura, però tot el seu esperit aventurer no els mou de les flames del foc i del ferro crepitant. A Alins tenen dues grans cases fortificades: a la part alta i al centre de la vila; i en aquell magre poblet del veïnatge d'Andorra (...) s'hi deuen moure amb una rústica arrogància feudal. Aquests cavallers contrasten poderosament amb els de la família Sagarra. Els Castellarnau representen carnadures molt més fortes i amb una altra mena de complicació. Durant els dos-cents anys d'Alins, s'han dedicat a la caça d'altura. Clavada a la paret o servint de catifa, tenen més d'una pell arrencada al cadàver d'un ós. La vida íntima d'aquella santa gent amaga algun racó de poesia negra. Entre els de 'cal Guillemó' i els de 'cal Coix', els aires no mantenen sempre olors de lliris ni veus de trisagis.»*

I Josep Maria de Sagarra rememora una molt antiga cançó popular que confirma 'el racó de poesia negra' que hi havia en la vida amorosa dels seus ancestres materns. *«Confesso que aquesta consagració de la casa d'on ha sortit la meva sang materna, en la lletra i en la música d'una cançó popular de l'alt Pallars, és per a mi la nota més il·lustre que em pugui oferir la meva ascendència, i m'afalaga molt més que tots els privilegis i totes les signatures de Felip III.»*

La cançó diu:

Casa el Coix d'Alins,
casa regalada,
una xica hi ha
fresca i colorada.
Lara, lara la.
Allà per l'estiu
a Sant Joan anava
amb un germà seu
que l'acompanyava.
Al ser a mig camí
ja la n'han robada:
al veure'ls venir
ja en cau desmaiada.

—No us desmaieu, no,
 gentil cor de dama,
 que no us robarem
 ni l'or ni la plata
 sinó los amors
 que a tots nos agraden.
 Torna-te'n, xiquet,
 torna-te'n a casa;
 no la veuràs més,
 la teva germana.
 Lo xic n'és prudent,
 a la Seu anava:
 a cal governador
 trobà que sopaven.
 —Bona nit, senyors,
 bon profit que els faça;
 quan hauran sopat
 contaré el que em passa.
 —Conta-mos-ho, xic,
 conta-mos-ho ara.
 —Que me n'han robat
 la meva germana.
 —No em diries, xic,
 qui te l'ha robada?
 —Un del casquet vermell,
 gravat de la cara.
 Toquen sometent;
 repic de campanes.

Des de la casa del Coix va sortir el besavi de Filomena per anar-se'n a Tarragona. El seu fill, Josep Antoni de Castellarnau, va ser un important tarragoní que es dedicà a la banca, va ser alcalde de la ciutat i contribuí a la construcció del port, tanmateix, va acabar gairebé arruïnat. El fill d'aquest, Joaquim, pare de Filomena, va ser doctor en lleis, i un apassionat de les ciències naturals, particularment dels ocells, passió que transmeté a la seva filla i a part dels seus nés.

UN DIA A CAN SAGARRA

Ferran i Filomena, els seus sis fills, uns quants parents de la més variada proximitat i un nombrós servei, vivien en una gran i laberíntica mansió, antic palauet, que s'havia anat engrandint. Aquell casalot del carrer de Mercaders, prop de la Catedral, era el lloc ideal per a una ment infantil rica en fantasia. És per això que, amb el contrapunt rural de la finca de Santa Coloma, ocupa un lloc primordial en la infantesa de Josep Maria de Sagarra. La parella era austera i poc amant d'obrir els salons, cosa que llavors era costum a la Barcelona de bon to. Un dia normal a can Sagarra, contat per Josep Maria, era així:

«La meva mare es llevava a les vuit o quarts de nou, anava a missa i començava de seguida a ocupar-se del règim domèstic, que no deixava de ser complicat. Aleshores la meitat de la indumentària i molta roba d'ús familiar es confeccionava a casa. Les cosidores i mitges modistes es passaven hores i hores a domicili; les que treballaven només roba blanca, llençols, tovalloles, calçotets i camises de dormir, duraven dècades, i també feien anar la màquina de cosir sota l'ull vigilant de la mestressa. L'única fantasia personal de la meva mare eren les seves gàbies d'ocells. Els ocells l'ocupaven un parell d'hores tots els matins.

A les tardes, la meva mare complia deu minuts de migdiada; després es vestia per anar a les seves visites de reglament i no deixava mai de freqüentar la parròquia o capella on estava exposat el Santíssim. A tres quarts de vuit en punt s'encenien a casa els ciris de l'oratori, les minyones deixaven la cuina, la mainadera la canalla i el criat les botes a mig enllustrar, i acudien al rosari, dirigit sempre pel cap de casa. Després, tothom a sopar amb una puntualitat extrema, i a les dotze ja no hi havia ningú despert.»

En obrir la Via Laietana i l'avinguda de la Catedral, molts d'aquells carrerons de la Barcelona antiga van ser eliminats, i van caure moltes cases, com la dels Sagarra. Barcelona s'expandia i feia anys que s'enfilava cap a la muntanya amb les quadrícules de l'Eixample d'Ildefons Cerdà.

LA PEPETA

Com a totes les cases benestants, a can Sagarra hi havia mainaderes. Donya Filomena i don Ferran van tenir sis fills, i n'hi va haver

unes quantes. Però la Pepeta, Josepa Serrat i Vericat, va ser, a més de mainadera, una figura important en aquella casa.

«Era per a mi —diu Josep Maria de Sagarra— la iniciació a la vida material i espiritual: representà l'Acadèmia i el Pòrtic per a la meva embrionària intel·ligència i en moltes ocasions fou el substitut de la meva mare (...) La Pepeta fou per a nosaltres el seny popular, la fidelitat, l'abnegació, l'interès més pur en totes les contingències i el descans absolut de la meva mare en les situacions de més confiança. (...) Amb nosaltres va viure més de cinquanta anys, i no deixà el nostre domicili fins que, apunt de morir i impedida, el seu fill, que era secretari de l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet (el Sr. Miejimolle, pare de Dídac Miejimolle, aquest serà un dels membres de la Secció d'Estudis del CEP —Centre Excursionista Puigcastellar— que tindrà cura del poblat ibèric i de les troballes durant la postguerra), desitjà que s'extingís en companyia seva i dels néts.»

Josepa Serrat i Vericat, mainadera a can Sagarra

LA MORT DE DONYA FILOMENA

Josep Maria de Sagarra era alumne dels Jesuïtes, al carrer de Casp. Quan començava el curs, encara eren a la torre, on romanién fins ben entrat el mes d'octubre. *«El meu nou règim escolar —fins llavors s'havien format amb un professor particular, cosa no infreqüent en famílies benestants— m'obligava a llevar-me a quarts de sis del matí, agafar la tartana fins a Sant Adrià de Besòs i el tramvia fins a la plaça d'Urquinaona, per poder ser al col·legi a un quart de vuit i evitar que em tiressin la porta pel nas; perquè els qui arribaven més tard d'aquella hora ja no eren admesos sense justificació de la família.»*

«Amb el començament de curs vingueren les anades vesprals a Santa Coloma i el trist matinejar de cada dia. Havíem encetat el mes d'octubre, i en aquell punt un fet, que ens va sorprendre d'una manera inesperada i brutal, vingué a ennegrir el moment potser més paradisiac de la meva vida. Recordo perfectament que la tarda del dia 3 d'octubre d'aquell any 1908 vaig arribar a la torre cap a quarts de set del vespre, i em va venir molt de nou que la meva mare s'hagués ficat al llit, amb el pretext de sentir-se fatigada i no trobar-se gaire bé. Vaig veure, però, que ningú no hi havia donat importància.

Donya Filomena, mare del poeta

L'endemà, que era diumenge, la meva mare no s'aixecà del llit. Probablement devia sentir-se ferida de debò, però no es queixà de res, només una mica de mal de cap i una mica de mareig. Recordo que va ploure a claps tot el dia, i jo em sentia dolçament emborratxat per aquell baf de tardor que feia el nostre jardí. Vaig rondar per les meves i a la caiguda de la tarda em punxava una mica el remordiment de no haver-me acostat a fer companyia a la meva mare. Vaig anar-hi aleshores i ella tenia poca gana d'enraonar. Vingué el metge de Santa Coloma a donar-li un cop d'ull, contra la seva voluntat, perquè no volia donar cap importància al neguit que passava, i el metge, que no era una eminència però sí un xicot decent, diagnosticà sobre l'estat de la meva mare amb molta vaguetat però amb un cert pessimisme. Cap a les nou del vespre enviaren a cercar ràpidament a Barcelona el nostre metge, que era el Dr. Farriols. La meva mare entrà aleshores en un estat de decaïment i d'ensopiment, sense que ningú de nosaltres s'adonés del que en realitat s'esdevenia. Quan el doctor Farriols arribà a la seva alcova, li va donar una injecció d'oli camforat. Però jo crec que la meva mare ja era morta en el moment que el doctor la punxà, perquè estava pàl·lida i com desmaiada, i el doctor Farriols va declarar de seguida que no hi havia res a fer.

La meva mare s'extingí d'una manera estranya. No crec que ningú pogués dir la causa de la seva mort. Aquesta desgràcia esdevinguda tan inesperadament, va produir el xoc de les morts accidentades i brutals. (...) L'endemà al matí, després d'haver dormit dues o tres hores, vaig tenir, en el moment de desvetllar-me, la sensació d'un gran buit, però no precisament desesperat ni dolorós; era la consciència que el món fins aleshores havia estat una cosa i des d'aquell punt començava a ser-ne una altra. Estic segur que els meus catorze anys només estimaven amb una certa passió, i amb una certa satisfacció, una sola persona, que era la meva mare. (...) La meva mare morí als 56 anys d'edat (...). Fou enterrada en el cementiri de Santa Coloma, en el panteó familiar que hi havia fet construir el meu pare. (...)

Al cap d'una setmana vaig tornar al col·legi; la mort de la meva mare —aleshores no ens vàrem adonar— representava la catàstrofe i la dissolució de la família. Representava a més l'ensorrament social i econòmic de casa meva. Però tot això va venir després; i, tot això, és gairebé segur que la presència de la meva mare ho hauria aturat.

Ara bé, la vida s'imposa sempre, les criatures es distreuen de tot i s'adapten a tot, i, naturalment, l'egoisme dels meus catorze anys s'imposà, i jo i els altres tornàrem a saltar, a córrer, a divagar i a riure. L'únic que no reaccionà de cap manera fou el meu pare. Ell demostrà incontestablement que, sense la realitat de la seva muller, es constituïa en naufrag.»

EL DECLIVI FAMILIAR

L'esplendor que encara arribà a conèixer Josep Maria de Sagarra tenia els dies comptats perquè del seu avi ençà les coses no havien pas millorat, i la mort de la mare va precipitar-les. Don Ferran tenia més esperit d'historiador que no pas de propietari agrícola, i anímicament quedà molt ensorrat sense la seva dona. El fill gran, Ramon, va fer d'administrador del patrimoni, embrancant-se en negocis ruïnosos que gairebé van liquidar el que tenien. La viuda de Josep Maria de Sagarra, Mercè Devesa, en una entrevista que ens va concedir fa trenta anys per a l'elaboració del quadern *La família Sagarra a Santa Coloma*, explicava: «El pare s'ocupava de les recerques històriques, l'ignasi de les papallones i Josep d'escriure. Quan el pare va adonar-se que l'hereu els portava a la ruïna, decidí que els assumptes de la família els portaria en

Ferran». El segon fill, 'don Fernando', com li deien a Santa Coloma, va ser qui va vendre la torre Balldovina i les terres.

Potser aquesta davallada tan fulminant no s'hauria produït, o no hauria estat tan greu, sota la mirada vigilant de donya Filomena. El cas és que, anys més tard, el seu fill petit va veure en la mort de la mare el punt de partida de la catàstrofe econòmica i de la desintegració familiar, qüestions, totes dues, que el pas del temps i la Guerra Civil s'encarregarien de liquidar del tot. Josep Maria de Sagarra retratà a la seva novel·la *Vida privada* (premi Creixells, 1932) el declivi de famílies com la seva, que s'anunciava des de dues generacions enrere, però que es precipità amb la rapidesa dels canvis socials, i per la pròpia ineptitud per a adaptar-se de la seva pròpia classe: *«Els senyors de les famílies ràncies ja s'havien convençut que no servien per a res, i la política democràtica o industrial del país, els havia arraconat. Aquells senyors que s'acontentaven tallant boscos de les finques durant la guerra, criant canaris i fent exercicis espirituals, van sortir a la llum amb la quincalla dels seus escuts i la seva infelicitat.»*

El vell casal familiar del carrer de Mercaders, on els Sagarra havien viscut ben bé dos-cents anys, també desaparegué en ser oberta l'avinguda de la Catedral. Els Sagarra van perdre els dos escenaris en què s'havia desenvolupat la vida de les darreres generacions de la família i que són per a Josep Maria els dos escenaris on s'emmarca la seva infantesa, els dos llocs on es forma la seva incipient imaginació artística.

Obertura Via Laietana-avinguda de la Catedral

Aquests canvis de cicle són recollits a *Vida privada* amb amarga precisió:

«I mentre a Barcelona s'anava produint una vida nova, i els pirates, els espardenyers i els escapats de les fàbriques es convertien en grans industrials; mentre els botiguerets arraconadors de sous es trobaven amb un capital gras, i es dedicaven a les construccions i a l'engrandiment de la ciutat, aquesta aristocràcia, sense imaginació, sense una ombra d'iniciativa, es va anar desinflant, empobrint, anorreant del tot. Certs elements, sortits de l'esmentada classe de famílies, es modernitzaren, pactaren amb allò que ells en deien la gent ordinària, representada pels industrials, i algun matrimoni, diguem-ne morganàtic, es convertí en un bon negoci per a determinades famílies. Altres tingueren la sort d'una feliç inversió de capital, o els afavoriren circumstàncies especialíssimes. A altres (...) no els tocà altre remei que una anul·lació absoluta, perquè la decadència que duïen a la sang ja no tenia gens de força per a reaccionar.»

Dibuix de Josep Maria
de Sagarra nen

LECTURES RECOMANADES:

Memòries, Josep Maria de Sagarra

Cançons de rem i de vela, Josep Maria de Sagarra

Vida privada, Josep Maria de Sagarra

Sagarra, vist pels seus íntims, Lluís Permanyer

5. CAN ROIG I TORRES

Can Roig i Torres, edifici que combina modernisme i estil anglès

Torre d'estil anglès, amb gran jardí-parc. Edificada entre 1910 i 1913. Premi de la Diputació de Barcelona i de l'Ajuntament. Considerada per molts l'edificació més bonica de Santa Coloma, destacà entre les cases residencials de la colònia d'estiuejants. Pren el nom del seu propietari, qui la va fer construir, Rafael Roig i Torres (1855-1931).

En l'actualitat continua sent un dels edificis amb més personalitat de tota la població i és un senyal d'identitat d'aquesta, malgrat que el seu emplaçament l'ha mantinguda semioculta durant molts anys. *«Amb la zona de jardí forma una petita illa enmig del nucli antic (...) La tipologia és d'un cos central o torre amb dues ales disposades en forma de V. En aquest edifici es barreja la nova concepció noucentista de l'arquitectura amb certs aspectes formals del Modernisme, con són els elements decoratius a l'exterior (sanefes, arcs, etc.) i a l'interior (escala, llar de foc, ferralleria, etc.)»* com es recull al quadern de Núria Salinas i Salvador Mateu *El patrimoni urbà, segles XIX i XX*.

Un gran mosaic al terra de l'entrada amb el mot *Welcome* dona la benvinguda al visitant, tot dotant l'estança d'un aire cosmopolita, poc freqüent aleshores, i menys en un municipi petit, però molt d'acord amb l'estil de vida del propietari. El senyor Roig i Torres pare era un home d'aquells que avui anomenaríem multidisciplinar, o de saber enciclopèdic, com es deia abans. Enginyer i

publicista, va ser fundador i director de diverses publicacions científiques (*Crònica Científica*) i d'altres relacionades amb el món de la pagesia, de manera particular amb el vi (*La vinya americana*), ja que també era enòleg. Fou director de la Companyia General d'Electricitat de Barcelona en època de l'alcalde colomenc Llorenç Serra, fet que contribuï a l'arribada de la llum elèctrica a Santa Coloma abans que a pobles veïns. Va ser també tinent d'alcalde de l'Ajuntament de Barcelona.

UNA FAMÍLIA AMB LLEGENDA

El 1931, amb la seva mort, la torre passà al seu fill, Rafael Roig i Ortenbach —en algunes fonts apareix com a Ostenrach. També home polifacètic, era metge de professió i, com el seu pare, conreà la política, ja que fou diputat provincial. Home viatger, ell, més que no pas son pare, donà peu a la llegenda que envoltava la torre. La llegenda de can Roig i Torres, que s'ha anat transmetent oralment i que encara l'autora d'aquest treball ha pogut escoltar de viva veu, parla d'una dama reclosa a la torre durant llarguíssimes temporades mentre el seu marit viatjava. Es deia que la casa s'havia fet construir perquè fos la gàbia d'or de la senyora de Roig, lluny de les possibles temptacions que la societat barcelonina podia oferir a una jove bella, rica i sola. També es comentava que ningú no l'havia vista, tret de les poques persones amb qui es relacionaven, i que quan anava en el cotxe, la famosa berlina negra tirada per cavalls de què parla Josep Maria de Sagarra, sempre anava amb les cortinetes tirades. El fet que el senyor Roig i Torres, pare, fos un important barceloní, alimentà la llegenda, i la personalitat del fill l'amplià, de manera que es fa difícil destriar la realitat de la ficció i el protagonisme en aquesta història tant del pare com del fill, així com el paper de les respectives dones. Com a 'senyors', no tenien relació amb la gent del poble, això i l'aire de misteri i d'exotisme que desprenia la família, alimentà les enraonies populars.

Els Sagarra i els Roig sí que es relacionaven:

«El senyor Roig i Torres (pare) resultava potser l'estiuejant de més categoria entre els qui tenien la torre en el massís del poble. El seu noieta de tant en tant venia al jardí de casa a jugar amb nosaltres. Jo apreciava del senyor Roig i Torres la barba solvent i les condi-

cions de la seva tartana, que considerava superior a la nostra, perquè era d'aquelles negrenques, massisses i enxarolades; i el cavallet, que els anava molt fi, el portaven amb uns guarniments elegants; en canvi, la nostra tartana resultava més de nyigui-nyogui.»

Panoràmica del poble amb Can Roig i Torres al fons

D'HOSPITAL DE SANG A ESCOLA DE MÚSICA

Can Roig i Torres va ser requisada durant la Guerra Civil, sent alcalde Celestí Boada (pagès, d'Esquerra Republicana de Catalunya, que morí afusellat als 37 anys en aplicació de la Llei de Responsabilitats Polítiques que promulgà el franquisme en acabar la guerra) i regidors José Berruezo (mestre murcià anarquista, de la CNT, que compartí alcaldia amb Celestí Boada per empat de vots, autor de les memòries *Por el sendero de mis recuerdos* i exiliat a França, on morí el 1986 a Aix-en-Provence) i Dídac Miejimolle. L'edifici va ser triat com a seu de l'Hospital de Sang, decisió presa arran els primers bombardeigs de l'aviació italiana sobre la població el 1937, que causaren víctimes mortals. L'entrada original, al carrer de Dalt de la Ciutadella, no permetia l'accés de l'ambulància, un únic vehicle, donació de Joan Ràfols (estiuellant adinerat que va quedar-se a viure a Santa Coloma i que va deixar un important llegat al municipi en propietats, destinat a obra social, vinculat a un patronat amb

el seu nom). Va ser llavors quan s'obrí l'accés per Rafael Casanova, que aleshores s'anomenava carrer del Mercat. La direcció d'aquest hospital i consultori mèdic va ser encomanada a Dídac Miejimolle, persona molt activa en la vida social, artística i política de la població, i nét d'una dona de confiança a can Sagarra, la Pepeta. Dídac en va ser l'administrador, i també l'artista que va fer més boniques i acollidores les habitacions dels nens amb les seves pintures.

El 1939, amb l'entrada dels franquistes a la població, el dia 27 de gener (aquesta data va donar nom al carrer del Pedró durant tot el franquisme, fet que es repetí en moltes poblacions com a recordatori de la data de l'anomenat alliberament), Dídac Miejimolle va ser destituït, i la Creu Roja va prendre el comandament d'aquell hospital de guerra. Més endavant, can Roig i Torres va ser seu de la Falange i anys després albergà l'escola Nostra Senyora de Lourdes. S'hi van fer reformes i la construcció de la tanca durant la dècada dels 70. L'any 1980 es transformà en Escola Municipal de Música, més tard en Conservatori i el 1993 en Escola Municipal de Música novament. S'hi incorporà l'Auditori, inaugurat l'abril de 2007.

Lectures recomanades:

Memòries, Josep Maria de Sagarra

Por el sendero de mis recuerdos, José Berrueto

6. SANT JOSEP ORIOL

Al mateix emplaçament on hi ha el temple actual, hi va haver l'església primitiva del nucli urbà de Gramenet, que apareix dedicat a Santa Coloma l'any 1024, segons recull el doctor Vilaseca, historiador colomenc, en els seus llibres. L'església va ser consagrada pel bisbe de Barcelona, Bernat de Berga, el 1187, va ser arrasada en les invasions àrabs i se'n conserva un capitell. La segona església, romànica, va durar fins al segle XVIII. La substituï, aprofitant materials de l'anterior, ja enrunada, una tercera església, barroca, que va ser destruïda el 1936.

Sant Josep Oriol a començaments de segle XX

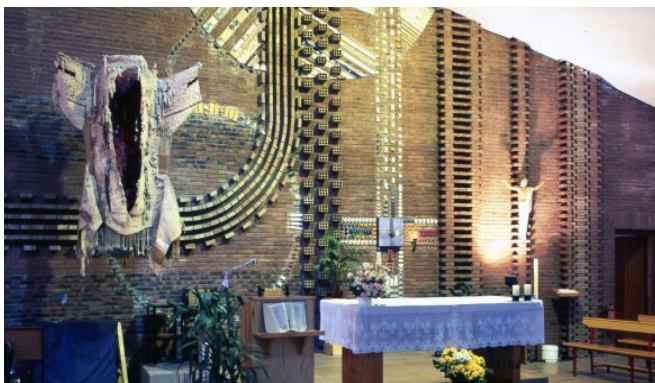
El 1968 es construí la nova església de Sant Josep Oriol. Obra dels arquitectes locals Muntanyola, Valls i Pedragosa, l'edifici mostra els trets de senzillesa i qualitat distintius de l'arquitectura progressista de l'època.

TAPÍS DE GRAU-GARRIGA (*Màrtir o L'anyell esqueixat*)

El tapís va ser ofert generosament per l'autor, segons informacions obtingudes pel doctor Vilaseca. En ser instal·lat l'any 1974, l'artista va explicar el sentit del conjunt que formen el mur del presbiteri, el tapís i l'altar. El mur del presbiteri, amb els relleus de les rajoles i les incrustacions de fragments ceràmics, forma uns camins que passen per la peça del tapís, suspesa, tridimensional, que és la figura d'un anyell esqueixat (blanc amb l'entranya vermella), representació de Jesucrist crucificat. El sagrari i l'altar contigus, representen l'Eucaristia.

Josep Grau-Garriga (1928-2011) ha estat un dels principals renovadors de les tècniques i de l'estètica del tapís amb la introducció de noves textures, materials i coloracions. Són destacades les seves col·laboracions amb pintors i escultors de prestigi internacional que han esdevingut clàssics del segle XX com Miró, Tàpies i Subirachs (autor de la façana nova de la Sagrada Família). Artista reconegut internacionalment, la seva obra es troba en edificis civils i religiosos, col·leccions i museus de diferents països d'Europa, d'Amèrica i d'Àsia.

El tapís de Grau-Garriga, per la seva vàlua artística i estètica, és una de les obres d'art més importants amb què compta la ciutat.

Tapís de Grau-Garriga a l'interior de l'església

LA LLEGENDA DE SANT JOSEP ORIOL

Sant Josep Oriol és el patró que dona nom a la parròquia més antiga de Santa Coloma pel que fa a l'origen, no a l'edifici del temple. Va ser un sant molt popular, que coneixia el poble de Santa Coloma i, de tant en tant, venia de visita. En el terme colomenc se situa un dels miracles que la fe popular va atribuir al sant.

Va ser considerat en la seva època (1650-1702) el taumaturg (vol dir mag, i també sant miraculós) de Barcelona. El poble barceloní li va posar el sobrenom de 'el doctor Pa i Aigua'. Doctor, perquè feia de metge dels pobres. Els senyava amb aigua beneïda però hi afegia el rentat de les nafres i les ferides tot curant-los amb ungüents casolans i herbes remeieres. Era tanta la misèria en què vivien molts dels seus feligresos de la

parròquia barcelonina del Pi, que les pràctiques higièniques i els coneixements de medicina popular del mossèn salvaven vides, de manera que la seva fama de sant anà creixent fins a ser-li atribuïts miracles com la curació de cecs i sords. La segona part del seu motiu, el doctor Pa i Aigua (alguns en deien Pa i Ceba), es refereix a la seva gran austeritat de vida, al seu físic prim, i al fet de repartir entre els pobres pràcticament tot el que percebia per fer de capellà.

Va ser amic del rector de la parròquia de Santa Coloma, el doctor Joan Roca, situada com hem dit anteriorment al lloc de l'actual parròquia de Sant Josep Oriol. Diu una història oral que ha perdurat, que en el moment en què sentia el toc de l'àngelus (oració del migdia, dit 'àngelus' perquè fa referència a l'anunciació de l'àngel a Maria sobre la seva maternitat), s'agenollava allà on fos per resar-lo. Un dia, en una de les seves visites a Santa Coloma, no se sap ben bé si per provar-lo o per fer-li una broma, el sagristà va tocar l'àngelus quan es trobava al mig del Besòs, ja que el travessava a peu per algun gual on les aigües eren més somes. Josep Oriol, sense dubtar-ne, s'agenollà en sentir el toc de les campanes i resà l'àngelus com de costum. I la llegenda diu que en sortir del riu, la sotana i la resta de les seves robes eren ben eixutes. A l'endemà, el '*miracle de l'àngelus*' corria per tot Barcelona.

Josep Oriol i Bogunyà va ser canonitzat pel papa Pius X el 1909. La seva festa se celebra el 23 de març, dia de la seva mort.

EL PAS O CAMINET DEL RECTOR

Entre les persones il·lustres del poble amb qui es relacionava la família Sagarra, hi havia un original capellà, don Alejandro, que aleshores era el rector de la parròquia. Era fill de Santa Coloma i gaudia d'un gran prestigi entre els colomencs, entre els quals exercia com a confident i suport de les seves tribulacions. Era rosset i grassonet. Una afecció cardíaca va fer que morís relativament jove. Sempre anava amb un para-sol descolorit per l'ús, i tenia el costum de posar Alejandro de tercer nom a tots els nens que batejava. Era costum de posar tres noms a les criatures; el tercer acostumava a ser el nom del padrí o padrina i,

en alguns municipis, se'ls posava el nom del patró o patrona. D'aquest costum de *don Alejandro*, hi havia fins fa unes dècades testimonis vivents a la població.

Els Sagarra, com molts senyors d'aleshores, no anaven a l'església sinó que tenien missa a domicili. Els diumenges venia un capellà de Barcelona que oficiava a l'oratori de la torre: mossèn Campalans. Durant els fets de la Setmana Tràgica de Barcelona (26 de juliol-2 d'agost de 1909), revolta que esclatà al port de Barcelona arran la mobilització de reservistes per al Marroc —la majoria dels quals eren pares de família de classes populars—, es van cremar molts edificis religiosos com esglésies, convents i escoles. El matrimoni Sagarra, molt religiós i amb la filla gran monja, va amagar alguns eclesiàstics, entre ells mossèn Campalans, que se'ls presentà disfressat de pobre quan anaven a sortir cap a Santa Coloma en un carro menat per Llorenç Serra, com s'explica a les *Memòries*: «en veure'ns exclamà: 'Nois, Barcelona em cau a sobre!' Sense fer massa compliments, sol·licità que el tinguéssim uns quants dies a la nostra finca. Llorenç, amb el carret, li anà a cercar la maleta, i el carregàrem amb nosaltres. Mossèn Campalans es va refer passant una bona quinzena a l'hort de Santa Coloma. S'havia espantat molt, i els albercocs de la nostra collita se li assentaren divinament.»

Sí en alguna ocasió, els Sagarra volien acudir a la parròquia del poble, podien fer-ho per un caminet que passava entre els camps i que ben bé podia unir-se al caminet o pas del Rector. Aquest darrer anava des de la parròquia fins a les senderes més petites, entre les quals n'hi havia que arribaven fins als regadius del Besòs.

Església vella (actual Sant Josep Oriol) i caminet del Rector

Miquel Saladrigas, en Miquelet, actor local, bon co-neixedor d'històries locals i bon recitador dels versos del poeta Sagarra, em digué ja fa molts anys, que la dreuera que anava de la torre Balldovina al pas del Rector encaixa amb el senderol del poema «L'home que llaura», del *Primer llibre de poemes*, escrit entre 1912 i 1914, que comença així:

*«Per un vell caminet humil i pla
que té l'herba menuda, perfumada,
un home va a llaurar»*

EL PRIMER LLIBRE DE POEMES

Josep Maria Espinàs, qui tractà amb una certa assiduitat Josep Maria de Sagarra i l'entrevistà poc abans de la seva mort, el 1961, recull el coneixement i la vivència de la natura que palesa el ric i versàtil lèxic sagarrià. I admira la seva facilitat per compondre pàgines on es mostra un poderós domini de l'ofici i el gust per la literatura d'arrel popular.

Diu Espinàs: «En contrast amb els poetes urbans, que quan sovint parlen en els seus versos 'd'arbres' i 'd'ocells' —abstraccions genèriques—, i que quan concreten 'alosa', 'oreneta' o 'roure' sembla que hagin après aquestes paraules en altres llibres de poemes, i les hagin triat pel so bonic, Sagarra, quan diu 'freixe' o 'ruda' segur que està veient un freixe o una ruda, i es nota en els seus versos que coneix el color i l'aroma de cada planta, i el vol i el cant de cada ocell. En les seves *Memòries*, probablement el llibre en prosa catalana més important d'aquest segle, reconeix com van influir en la seva infantesa els tres mesos d'estiu que solia passar a la finca familiar de Santa Coloma de Gramenet.»

Al *Primer llibre de poemes*, escrit entre 1912 i 1914, quan tenia entre divuit i vint anys, es troben clars exemples del que afirma Espinàs:

*«Ànima trista, abatuda, remembra,
el temps que l'aire s'aplana pels cims,
i els dies blaus i daurats de setembre
fan madurar la dolçor dels raïms.
Que pel cel volen les belles ramades*

de passerells que se'n van a migjorn,
i les primeres castanyes granades
surten calentes i obertes del forn.
I baixa l'aigua per totes les ribes,
i en l'olivera plorant serení
mengen olives els tords i les grives
a la fresqueta del bon dematí.
I el gamarús ha agafat la peresa
i el capsigrany ha deixat l'arbrissó,
i fa dentetes la guatl·la maresa
a les mirades d'algun caçador.»

Coberta de *Primer llibre de poemes*, de Josep Maria de Sagarra

I en un article publicat l'any 1933, escriu: «Les primeres converses serioses que he tingut foren amb els jardiniers i hortolans de casa meva, que m'explicaven la vida de les cireres, les precocitats dels albercocs i les malalties dels préssecs. Aquesta comunicació viva i directa amb les coses del camp és sens dubte la clau de la meva literatura, i si els meus primers versos varen tenir un cert èxit fou degut a les grans indigestions de fruita i a la quantitat d'espiadimonis, grànotes i llagosts de rostoll víctimes de la meva curiositat.»

«Va morir massa jove —continua Espinàs—, als 67 anys. Tres mesos després s'iniciava la Nova Cançó. M'agrada pensar que l'autor de 'Romanç de Santa Llúcia' hi hauria donat suport, ell que —a través de la seva poesia i el seu teatre— havia posat el batec de la llengua catalana al servei del poble.»

Lectures recomanades:

Memòries, Josep Maria de Sagarra

Primer llibre de poemes, Josep Maria de Sagarra

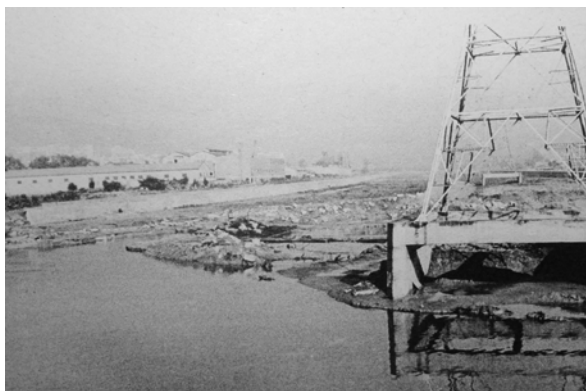
Una vida articulada, Josep Maria Espinàs

7. LES RIBERES DEL BESÒS. PAGESIA I NATURA

EL RIU BESÒS

El Besòs és un riu modest, no navegable, que no arriba als 20 km de llargària (17,7 km). Compta amb aqüífers que el nodreixen; malgrat això, en paraules de l'historiador de Sant Andreu de Palomar mossèn Clapés (1872-1939), «no té més aigües que les que rep per la pluja que hi cau, i encara hi ha pèrdua del cabal rebut». Ancestralment, serví per a regadiu de les terres circumdants i per proveir d'aigua a part de les viles riberenques. El segle X es constituí el Rec Comtal a la veïna Montcada i Reixac, que arribà fins al centre de Barcelona. Com molts altres rius, al llarg del segle xx sofrí les conseqüències de la industrialització i d'una fortíssima pressió demogràfica al seu voltant. La seva degradació el va fer durant els anys 70 i 80 del segle passat un dels rius més contaminats d'Europa.

El riu Besòs abans de ser sanejat

Neix de la confluència d'un total de vuit fonts i rius, que recullen aigües del Vallès Oriental i d'una part d'Osona. Els rius més importants que el formen són el Mogent i el Congost. A partir de la unió d'aquests al terme de Montmeló, Vallès Oriental, rep el nom de Besòs. Desguassa al mar Mediterrani en el terme de Sant Adrià de Besòs.

La seva conca, emmarcada entre les serralades Prelitoral i Litoral, s'estén per diversos municipis, entre els quals hi ha urbs densament poblades com Montcada, Santa Coloma, Barcelona i Sant Adrià. Encara que parlem d'un riu identificat amb un perfil urbà, el seu nom recorda els espessos boscos

de salzes que existiren a les dues ribes, en els quals es podia practicar la caça d'animals silvestres.

Sobre el nom del riu Besòs, esmentat com a tal en un document de 990, hi ha diverses teories. La que s'ha considerat encertada és la que afirma que prové de l'evolució del mot compost *bissaucio* (dues salzeredes). D'altres teories menys reeixides sobre l'origen del topònim es refereixen al nom del rei *Baeto*, fundador de *Baetulo* (Badalona); a la paraula ibera *ibai* (riu), o al compost dels mots llatins *bis* (dos) i *octo* (vuit), que faria referència a 16 venes d'aigua —afluents, rieres i fonts— aplegades en les vuit que aporten el cabal del riu.

Llera actual del riu

El seu curs presenta diferents tipus d'hàbitats: el de muntanya (serra de Marina), el de plana (Vallès) i l'urbà (Àrea Metropolitana de Barcelona). Abans de canalitzar-lo, formava aiguamolls al darrer tram del seu recorregut, principalment al terme de Sant Adrià. Aquests terrenys pantanosos havien servit per conrear cànem i lli, però també provocaven l'aparició periòdica de malalties com les temudes febres terçanes.

Durant segles, no hi hagué ponts que el travessessin i la gent el passava a peu, amb carro o damunt una cavalleria pels llocs més baixos o guals. Més endavant es van construir passe-res improvisades, com la que hi hagué els anys 60 del segle XX a l'alçada d'on hi hauria més tard el pont del Molinet, entre Santa Rosa-el Raval i el Bon Pastor. Es té notícia que a Sant Adrià existí una societat d'homes que feien de *passadors* o *passacolls* del riu Besòs.

Passera sobre el Besòs

El 1913, essent alcalde de Santa Coloma Llorenç Serra, es començà a construir el pont entre Santa Coloma i Sant Andreu. Fins llavors, per anar a Barcelona s'havia d'anar fins a Sant Adrià, o bé travessar pels sistemes abans esmentats. Aquest pont va durar fins al 1943, en què una fortíssima riuada el va literalment partir pel mig i enfonsar. L'habitualment pacífic riu Besòs ha protagonitzat diverses crescudes i inundacions anomenades besossats. Fins al 1953, deu anys després, els colomencs no van tenir cap altre pont per desplaçar-se a la feina a Barcelona.

Ensorrament del pont el desembre de 1943

En l'actualitat, tres ponts uneixen Santa Coloma amb Barcelona: l'anomenat Vell, el del Potosí i el del Molinet; a més, una de les branques del nus de la Trinitat —la B-20— entra a la nostra població a l'alçada de can Zam.

Pel que fa als conreus i regadius del Besòs, eren famoses les maduixes i les mongetes del ganxet que s'hi produïen. Fins ben entrats els anys 70 del segle XX, hi hagué unes extenses hortes en plena producció a la banda barcelonina del riu, a l'alçada de l'actual nus de la Trinitat.

La regeneració del Besòs, reivindicació llargament plantejada per la ciutadania, es va produir en la dècada de 1990. El 2004 es va inaugurar el Parc Fluvial del Besòs, gestionat per la Diputació de Barcelona, de 9 km de llargada al llarg de la llera del riu, amb ús públic a la riba esquerra als municipis de Santa Coloma de Gramenet i Sant Adrià de Besòs.

Pont de Potosí

LA PROPIETAT DE LA TERRA

Quan la família Sagarra comença a sovintejar Santa Coloma, ja eren, potser sense ser-ne conscients, els majors propietaris rurals del municipi. Els pagesos eren propietaris de finques petites, d'horts i de parcel·les. Les grans finques en què es dividia el municipi eren de grans propietaris que vivien gairebé tots a Barcelona. Ferran de Sagarra posseïa una basta finca que abastava els voltants de la torre Balldovina fins al límit amb Sant Adrià de Besòs, s'estenia pel regadiu de les dues riberes (ambdues colomenques aleshores), abastava l'actual plaça d'en Ferran de Sagarra i voltants, arribava al que va ser el cementiri Vell (actual jardí d'Ernest Lluch) i a l'avinguda de la Pallaresa. També era de la seva propietat el turó del Pollo, emplaçament del poblat ibèric Puig Castellar. D'altres terratinents locals eren Marià de las Llanas, propietari de can Pascali (situada a l'actual plaça de

la Vila i voltants); el comte de Llar, amo de can Zam i de part dels turons de la serra de Marina; Coloma Salvatella, propietària de les terres del mas Marí (actuals barris de Santa Rosa, el Raval i part del Fondo), i Manuel Bertran i Joan de Sucre (a partir de 1926), propietaris de la zona de can Franquesa.

Segons expliquen els historiadors Gallardo i Márquez a *Revolución y guerra en Gramenet del Besós*, «estos propietarios no siempre dirigían personalmente la explotación de sus tierras sino que delegaban la responsabilidad en los masovers, verdadera élite social colomense en un pueblo eminentemente campesino. Destacó entre ellos el de la familia Sagarra, Llorenç Serra i Badosa, que fue alcalde de la población tras la victoria de la Lliga Regionalista en las elecciones municipales de 1906 y se mantuvo como tal hasta la fecha de su muerte (excepto el período de 1914-1916), ocurrida el 8 de diciembre de 1918. El régimen de aparcería de la propiedad de los Sagarra contemplaba la entrega por el campesino de una tercera parte de la cosecha, lo que puede ser indicativo de las condiciones generales en el resto de las propiedades. Paralelamente existía un reducido número de pequeños propietarios y muy pocos jornaleros sin tierras con condiciones de vida más bien pobres.»

ELS PAGESOS I ELS NENS SAGARRA

El món més fascinant per al futur escriptor i els seus germans era el microcosmos pràcticament autosuficient que constituïa la pròpia finca. Els masovers, el guarda, l'hortolà i els jornalers, i les seves feines, venien a ser el resum i l'essència del món de la pagesia. Començant pels masovers, que eren els membres d'una família amb pes a Santa Coloma. Eren els Serra, els quals van ocupar el càrrec durant pràcticament tot el segle XIX.

L'altre masover, encarregat del jardí, de l'hort i de les aus de corral, era en Perico. En Periquín, manyo de Terol, que inicià els nens Sagarra, en paraules de Josep Maria «en la ciència de les cebes, de les patates, de les cols, de les sargantanes, dels llimacs, dels gripaus, de les gosses prenyades i dels capons empiocats». Sense saber-ho, amb les seves facècies i fantasies, amb aquella manera de ser, i amb aquella saviesa tan arran de terra, en Periquín sembrava també una llavor en el camp de la literatura.

Vista del poble des de Sant Andreu

L'Andreu, en Quirze i en Mero, jornalers, i en Silvestre, trepitjador de raïm, protagonitzen a les *Memòries* unes escenes de gran força plàstica. Els primers interrompen les feines del camp per dinar, acompanyats de les seves mullers, que els han portat el tec. Després fan la migdiada. El segon trepitja raïm al celler de la torre, on tres enormes bótes contindran respectivament el vi ranci, el vi de taula i el vinagre, per a tot l'any. Els jornalers, alegres i satisfets, i el veremador, majestuós com una figura hel·lènica, són la plasmació entre règia i mitològica que Josep Maria de Sagarra destil·la sobre el pagès: un home savi i serè que viu en perfecta harmonia amb l'entorn.

«El dinar ritual dels jornalers d'aquella època tenia la perfecció i la plasticitat de les coses incommovibles. Cada dona duia el cistell d'un to d'os polit, semblant a una barqueta de vímets, dins de la qual jeien les peces indispensables: el tupí envernissat, de color d'anca de mula, amb la seva tapadoretta fràgil; els plats de terrissa d'un siena calent, amb ditades que simulaven flors; els coberts de fusta; el sac de fil cru amb els tomàquets; el mig pa integral; les cebes de l'amanida; el porró de vi; l'ampolleta de vidre verd, com una fiola màgica, plena d'oli, i el canut de canya amb el tap de suro, que contenia la sal. Del tupí, fumejant encara, n'extreien el fort del dinar, que home i dona es repartien silenciosament en els plats que els reposaven a la falda. La composició d'aquell principal tiberi, la constituïen l'escudella i la carn d'olla, tot barrejat, i, de la barreja, se'n servien dos plats curulls, i s'ho menjaven amb la cullera de fusta. De tant en tant, ensopegaven una mica d'os d'un cap de costella, i l'escuraven amb els ulls en blanc, i la deixalla anava a parar al morret del gos, que no els perdia de vista.

Després del bullit, començava la cerimònia de l'amanida. L'home, amb el ganivet de banya, que duia sempre a la butxaca, o a

la faixa, feia uns talls, més aviat primets, dels verdosos tomàquets; el pebrot anava a llesques, de dalt a baix, i les de la ceba oferien tot de rotllanes concèntriques. Destapava l'ampolleta de l'oli, feia treballar el canut de la sal i s'ho menjaven després amb els dits i amb una glotonia lenta; xerricant la daurada llefiscor de l'oli, el nacre de la ceba, la verdor porosa i opaca del pebrot i la dolçor vermellenca del tomàquet, com si xuclessin la misteriosa medul·la de la Creació. De tant en tant (...), amb l'amanida s'hi tombaven un tall de bacallà fregit o un parell de rostes de cansalada.

Després d'aquell àpat, (...) la dona, que potser no havia dit mitja dotzena de paraules, i, com en l'Antic Testament, havia menjat situada als peus del marit, amb un aire no d'esclavitud, però sí de submissió, començava a recollir els trastets i a endreçar-los dins el cistell. Aleshores, l'home, que s'acomiadava del porró amb el llarg traguejar de les postres, s'eixugava l'escorrim de vi que li resseguia la barba i projectava, sense mirar-s'hi gota, un gran rot, com el de Polifem, que venia a ser la canonada grotesca i honrada, o si voleu la salva de gratitud, anunciant que allí, entre unes feixes d'escarola, o de naps tendres, i a l'ombra d'un presseguer sense filiació, Nostre Senyor havia concedit al pagès el nostre pa de cada dia.»

EN PERET D'EN BACHS

Les salzeredes

En Peret d'en Bachs és un altre personatge que deixà petja en els nens Sagarra. El seu nom apareix esmentat sempre amb admiració per Josep Maria de Sagarra. Al cap de molts anys, en ocasió de la donació de la seva col·lecció d'aus dissecades al Museu de Ciències Naturals de Barcelona, encara recordaria les emocions que en Peret li va fer conèixer per les riberes del

Besòs. Era el guarda de la finca, anava amb uniforme i gorra de plat, i duia una barba molt llarga. Era un gran caçador i un expert en els animals del bosc. Ell ensenyà a aquells nens, que vivien a una casa molt antiga del barri més antic de Barcelona, a gaudir de l'espectacle de les aus en llibertat. Amb els seus coneixements, dirigia el grup infantil, en el qual s'integraven els seus propis fills, a la recerca de nius i d'ous de les diferents espècies d'ocells que es podien trobar pels paratges colomencs. Aquestes experiències influïren de manera inesborrable dos dels fills de can Sagarra: Ignasi i Josep Maria. Cal recordar que la mare i l'avi matern ja eren molt aficionats a les aus, així com un germà de la mare, Joaquim M. de Castellarnau, enginyer forestal, microscopista i ornitòleg amb obra publicada. Ignasi serà biòleg, apassionat entomòleg i ornitòleg. Josep Maria, amant dels ocells des d'aleshores, els dedicà un llibre, *Els ocells amics*, obra que li va ser encarregada per la Mancomunitat de Catalunya per als escolars catalans. Aparegué l'any 1922, amb il·lustracions del dibuixant, il·lustrador i ninotaire Josep Narro, reconegut artista gràfic de l'època que partiria després de la guerra cap a l'exili mexicà.

A les Memòries diu: *«Santa Coloma era aleshores un lloc de primera per a un ornitòleg. La part de conreus, la de muntanya i la zona del Besòs, pròxima al mar, amb els aiguamolls, canyars i salzedes, afavorien la presència de tota mena d'espècies d'aus. A la tardor, i en apuntar l'hivern, l'emigració de les infinites menes d'ocells convertia aquells indrets en un paratge de trepidants sorpreses.»* I explica com aquella afició es va convertir en una autèntica passió a l'inici de l'adolescència: *«Semblava estrany que un minyó de tretze anys, com era jo, matés hores i hores amb seriosos tractats d'ornitologia i es sabés de memòria els sis-cents noms tècnics de les espècies d'aus que es troben a Europa».*

En un llibret de l'any 1933, de la col·lecció «Quaderns Blaus», publicats per l'editorial i llibreria Catalònia —establiment històric en actiu fins a l'inici d'aquest any 2013 a la ronda de Sant Pere de Barcelona— en el qual es recull una llarga conversa amb Josep Maria de Sagarra, s'explica:

«La cosa va començar a Santa Coloma. S'havia fet amic del guarda del vedat i amb ell començà la coneixença preciosa dels ocells. Va arribar a destriar les flautes i els violins de llur cançó, n'ataiaia a ple vol les diferències. Va venir un moment que dels ulls no en

Il·lustracions de Narro

tenia prou. I així arribà a conjunyar-se una biblioteca d'ornitologia. El llegir va empènyer-lo a escriure. Anotava les diferències de cada ocell. Després començà a dissecar-ne». I el propi Sagarra continua: «Em sembla que ho feia a consciència. Quan em venia a les mans un exemplar massa preciós, de por de fer-lo malbé, me'l feia dissecar en una botiga del carrer Raurich. Tot això es veu prou en un llibre petit i insignificant que vaig escriure i que m'estimo molt: es tracta de 'Els ocells amics'». La seva col·lecció d'ocells «entre els quals hi havia un o dos exemplars de cucut reial (*Clamator glandarius*) caçats a Santa Coloma de Gramenet a inicis del segle XX» va donar-la al Museu de Ciències Naturals del parc de la Ciutadella. Josep Maria de Sagarra també va col·laborar en l'elaboració de la llista dels noms comuns catalans dels ocells. Salvador Maluquer, un dels estudiosos que iniciaren la represa de l'ornitologia els anys cinquanta explica: «Un cop feta la selecció de noms, la presentàrem als filòlegs Eduard Artells, considerat el millor corrector de català del moment, i Ramon Aramon, tots dos pertanyents al semiclandestí Institut d'Estudis Catalans. Ells van revisar el tema de la correcció formal dels mots. Finalment, la presentàrem a Sagarra, que beneí la llista.» I remarca el paper divulgador del llenguatge de la natura de Sagarra: «els comentaris i les imatges referents a animals i plantes que apareixen als seus textos són sempre un prodigi d'equilibri entre rigor científic i eficàcia literària». El mateix Sagarra, en un article que porta per títol «El nom dels peixos», parla de la importància de dir el nom de cada cosa: «En saber el nom d'aquella planta o d'aquell ocell, vosaltres no us n'adoneu, però una i altre, ja formen part del vostre cercle d'associacions mentals, de les vostres relacions

d'idees i fins dels vostres afectes. Saber el nom d'una cosa és fixar-la i donar-li vida dintre del vostre pensament. (...) i en parlar d'aquests noms, naturalment em refereixo als noms populars que una intel·ligència anònima ha donat a totes les coses vives de la naturalesa. Si estimeu la vostra terra i teniu un esperit afinat i curiós, sentireu una necessitat de conèixer el nom de totes les coses que exalten i ornen el vostre paisatge. Si estimeu la vostra llengua, si sentiu una mena de fruïció passejant i entretenint per la boca les paraules de la vostra llengua, com si tastéssiu un vi prestigiós, sentireu també la necessitat de conèixer com reacciona la vostra llengua davant els éssers vius que us alegren la mirada. Sentireu desig de saber com reacciona la llengua catalana, com amaneix el seu joc de vocals i consonants i tota la seva gràcia fonètica, per batejar aquell ocellet i aquella planta (...) Jo no m'explico pas una ànima sensible, sense aquesta mena de curiositat per conèixer el nom dels éssers grans i petits, immòbils o bellugadissos, que ens acompanyen en el camí de la nostra vida.»

ELS OCELLS AMICS

Els ocells amics s'adreça als infants. Els parla directament tot explicant els tipus d'ocells que podem observar i els educa en valors que avui en diríem ecològics. El llibre té una part didàctica ja que explica la morfologia, la cria, l'hàbitat i els costums de les diferents espècies. Tot plegat va unit a reflexions de tipus moral, filosòfic i cultural en una llengua entenedora i precisa on aflora tot sovint la vena poètica. A la solapa, l'editorial Joventut diu sobre l'autor: «Va viure llargues temporades al camp i, inquiet i receptiu, va aprendre dels llavis dels pagesos, dels llenyataires i dels pastors els noms de les bestioles i de les plantes, i a distingir entre el cant de l'oriol i el de la mallerenga, i també el lladruc de la guineu de l'udol del gamarús.»

El llibre és ple de petites perles. En mostrem aquí unes quantes de la part inicial del llibre on, abans d'entrar en matèria amb cada una de les aus, en fa un elogi general.

«De vegades, quan aneu pel camp i us trobeu amb un ocell que arrenca volada en sentir les vostres passes, ben segur que de primer cop escolteu un saltironet d'alegria pels dintres en veure allò tan delicat i tan fi que us ha fet espavilar els ulls. Però ben segur, també, que a molts de vosaltres us ha furgat l'orella el dimoni i heu pensat: 'Malaguanyat fusell que no t'atrapi!' O, si més no: 'Malaguanyada pedra que no et peti les ales!' I aquest vici, aquest desig d'agafar de viu en viu, o mal que sigui morta, la bestiola que no us ha fet cap mal, és un dels vicis més negres i més escampats per la nostra terra; i la culpa s'ha de confessar que no és ben bé vostra. Perquè, si de petits se'ns ha dit que hem d'estimar els pares i que és pecat robar i fer mal als nostres germans, no se'ns ha dit prou ni se'ns ha fet entendre prou la necessitat i el deure que tenim de respectar els ocells.»

«Nosaltres, els homes, toquem sempre de peus a terra: els altres animals que tenen la màquina del cos més semblant a la nostra, i que anomenem mamífers (...) no sols hi toquen de peus, sinó que hi toquen de peus i mans, o, si voleu, de quatre potes. La terra és el nostre element: no ens podem moure de la terra perquè l'aire no ens aguantaria. Quantes vegades, ajaguts en un prat o en un rostoll, boca enlaire i esguardant el cel, ens ha entrat el desig d'anar volant pels aires, d'amagar-nos dintre del cotó fluix humit dels núvols! Quantes vegades ens han fet enveja aquests ocells que s'enfilen amunt, com si tal cosa, sense fer cap esforç ni patir gens ni mica, amb aquella seguretat i aquella gràcia de moviment de les ales!»

«L'home, que és un animal ple d'enginy i intel·ligència, s'ha empescat els aparells que anomenem 'termòmetres' i 'baròmetres' per informar-se de la calor i el fred, de si l'aire és lleuger o és pesat, de si marquen bon temps o assenyalen pluja. Els ocells poc que necessiten aquestes menes d'estris, per adonar-se dels canvis més petits de temperatura, per endevinar les tempestats, per saber si el vent ve de tramuntana, de llevant o de ponent. La gent del camp i de la costa, que han viscut uns quants anys encarats amb el cel i la terra, us contaran i us diran de cor aquestes coses del vent i de les tempestats observant només els estols dels ocells. No us heu fixat que les orenetes, quan assenyalen la pluja, volen baixes, baixes, fins a ran de terra?»

«En el món dels ocells, si apreneu a conèixer-lo i estimar-lo una mica, hi trobareu com hi són representades totes les virtuts i tots els vicis dels homes (...) Al costat de les garses entremaliades

i els esparvers lladregots, i els gaigs barroers i els ànecs golafres, hi trobeu aquelles mallerengues tan treballadores i tan pacients que fan nius que semblen un miracle. Hi veieu el sacrifici de les femelles i el treball i la polidesa dels mascles ajudant llur parella i refilant-li cançons perquè el patir li sigui una mica més dolç. Hi veieu aquella bona fe de les orenetes ensenyant de volar els petits, i treballant i construint aquelles coves de fang amb un esforç extraordinari, no tenint altra paleta que el bec, petitet i fi, que sembla que només serveixi per a estirar les ales dels mosquits i esbarriar el polsim de les papallones. (...) Quan vegem un ocell pensem que és un fill de Déu, tan necessari com nosaltres mateixos, que ell contribueix a embellir tant la terra, i és una pinzelladeta de color i un so de música que forma part d'aquest quadre tan ben pintat i d'aquesta harmonia tan dolça i tan gran que anomenem la Naturalesa.»

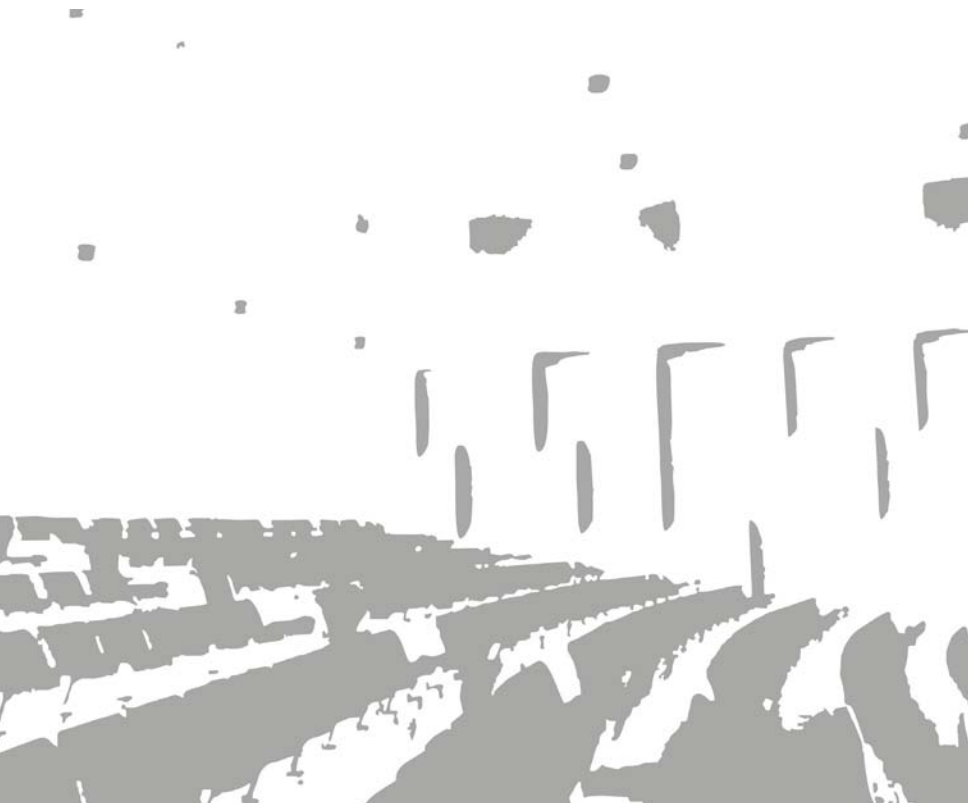
Lectures recomanades:

Memòries, Josep Maria de Sagarra

Cafè, copa i puro, Josep Maria de Sagarra

Els ocells amics, Josep Maria de Sagarra

8. EL TEATRE SAGARRA

Grup de teatre
La Colmena,
representant una
de les seves obres al
Teatre Sagarra

El 9 de desembre de 1997 es va inaugurar el teatre municipal amb el nom de Josep Maria de Sagarra, després d'unes llargues i intenses tasques de remodelació del que havia estat el cinema Goya. El teatre consta d'una sala gran, amb capacitat per a 570 espectadors, i d'una sala petita, amb 140 localitats. Presenta una programació estable composta per obres de la cartellera del moment que estan de gira, amb espectacles per a infants i d'adults. S'hi programen obres de les companyies locals, així com activitats en col·laboració amb entitats; s'hi celebren les jornades de teatre escolar i també s'hi treballa en teatre integratiu.

L'ESCOLA DE DECLAMACIÓ I LA COLMENA

L'afició al teatre a la població ve de lluny. A les primeries del segle XX ja es té notícia escrita d'un grup de pagesos aficionats que es reunien després de la feina i que s'aprenien el paper de memòria a còpia d'escoltar-ne la lectura, perquè molts d'aquells pagesos no sabien llegir.

Abans de la guerra, apareix l'Escola de Declamació, que més que una escola era en realitat un grup d'aficionats al teatre, algun amb experiència escènica, que tenien nocions tècniques i es plantejaven una certa exigència. Van ser molt actius i van durar uns quants anys. El motor d'aquest grup estava format per Miquel Saladrigas (actor), Dídac Miejimolle (molt actiu socialment i políticament, reconstructor de peces trobades a les excavacions del poblat ibèric; nét de la Pepeta,

mainadera i dona de confiança dels Sagarra) i Josep González (alcalde de Santa Coloma per un curt període abans de la guerra civil).

Grup de teatre La Colmena

A mantenir viva la flama del teatre a la població s'hi ha dedicat molts anys la Cooperativa La Colmena, incansable fins i tot en etapes històriques d'enormes dificultats. Van arribar a tenir dos grups de teatre: un en castellà i un altre en català. Introduir obres en català va ser una tasca molt meritòria, primer per la reintroducció de la llengua catalana als escenaris, i a la vegada perquè s'anava aprofitant l'esclatxa que obria la progressiva obertura del franquisme per fer pujar a l'escenari autors i obres que havien estat prohibits en la postguerra. Els grups tenien bon nivell, i quinzenalment, l'un o l'altre estrenava una obra, generalment una comèdia. Per fer més atractives les obres, el paper femení protagonista s'encarregava a una actriu professional. Així, en la dècada dels 60, van venir a Santa Coloma actrius que destacaven en l'escena barcelonina com Encarna Sánchez i Paquita Ferrándiz. Qui portava aquestes actrius era el director de La Colmena i home de teatre Miquel Saladrigas. El grup de teatre de La Colmena ha continuat ininterrompudament oferint les seves representacions a la ciutat i és, per tant, l'agrupació dramàtica més antiga.

A partir dels anys 70, a la població han aparegut professionals de les arts escèniques i grups, tant d'aficionats com professionals, de teatre, música, animació, titelles, dansa i altres

arts escèniques com ara mim, dramatització històrica i acrobàcia. Cal destacar l'experiència actual de la coordinadora Denominació d'Origen Santa Coloma (DOSC), composta per quatre companyies professionals.

MIQUEL SALADRIGAS, UN HOME DE TEATRE

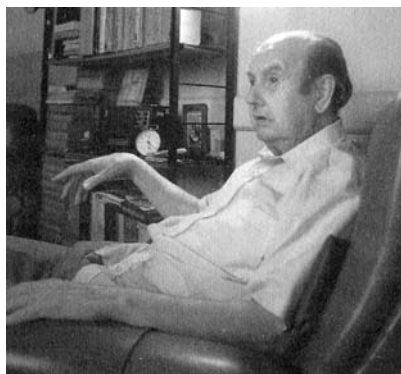
Miquel Saladrigas (1905-1995), en Miquelet o en Miquelet de cal Sastre, va ser actor tota la vida, aficionat i també professional, però combinant aquesta passió amb la seva feina en una fàbrica. La sala petita del teatre municipal porta el nom amb què era conegut al poble, és la sala Miquelet, inaugurada el 2010. A la placa de l'entrada a la sala, hi podem veure una caricatura d'en Miquelet, ja gran, realitzada pel dibuixant i cronista colomenc Joan López. Fins poc abans de morir, Miquel Saladrigas acudia setmanalment a una tertúlia amb amics de la seva època d'actor i altra gent del teatre que es feia al restaurant barceloní Pitarra (pseudònim del dramaturg de la Renaixença Frederic Soler, autor de les cèlebres obres còmiques anomenades '*gatades*' i polemista lingüístic com a defensor de «*el català que ara es parla*», en oposició als qui propugnaven la depuració i la normativització de la llengua).

Amb 10 anys, en Miquelet debutà amb un monòleg, «Quan seré gran», al soterrani de la rectoria de l'església nova (l'església Major, 1915). Després vingueren anys molt sacrificats per mantenir viva la seva gran passió del teatre sense gosar deixar una feina més segura. Persona molt coneguda i estimada, als seus més de vuitanta anys encara deia els monòlegs de les obres que tantes vegades representà en diferents escenaris com el Romea, per teatres de Catalunya fent *bolos* i a la pròpia Santa Coloma. Home de memòria prodigiosa, recitava a qui el visitava, poemes dels seus autors preferits, entre els quals mai no faltava Sagarra. Les *Pirinenques* i el *Cant Espiritual* de Maragall; *La relíquia* de Joan Alcover, i *L'hereu Riera* i la *Cançó de taverna* de Sagarra sovint acudien als seus llavis. Escrivint aquestes línies, encara em sembla veure'l i sentir-lo en la commemoració del centenari de Josep Maria de Sagarra, a l'escenari de la seva estimada Colmena, a l'edifici desaparegut de la rambla de Sant Sebastià. Vuitanta anys, faixa, gorra i espadenyes, puny clos i una lluentor emocionada als ulls, recitant amb gran fermesa els versos de la *Cançó de taverna*:

*Al meu pare li vaig dir
Que em cerqués una fadrina
Que em vingués justa per mi,
Ni molt aspra ni molt fina;
Perquè em feia galdiró
I estar sol m'era malura;
Sortint de missa major,
El mal aviat se'm cura.
Això rai!
El casament és un ai.*

I el final, amb la veu tremolosa del personatge vençut per l'alcohol, i abandonat:

*Ara ha trobat un fadrí
De molt bona companyia;
Si no es recorda de mi,
Jo que hi penso nit i dia.
Companys de tavernejar
Que veuen les meves penes
Em diuen:-Si et va deixar
Te'n queden moltes dotzenes.
Això rai!
I l'enyoro més que mai!*

Miquel Saladrigas

A la sala, grans aplaudiments, i també emoció, i alguns llavis que anaven seguint els versos, també de memòria, mentre en Miquel els recitava.

Josep Maria Espinàs diu a propòsit de l'impacte popular del vers sagarrià: «El català de Sagarra, tan refinat i treballat quan convé, es fa encès, sensual i popular quan li sembla que el vers, amb el seu color i la seva música, ha de tocar la imaginació i la sensibilitat de la gent. Paral·lelament a la poesia intimista i autodepurada, Sagarra construeix una 'poesia pública', la poesia que és emotivament llegible i, sobretot, recitable.»

A en Miquel, també li fluïen ben vius els monòlegs de Guimerà —hi ha qui, en el seu moment, va comparar el Manelic de *Terra baixa* d'en Miquelet amb el del propi Enric Borràs— i els del teatre més conegut i representat de Sagarra: *L'hostal de la Glòria* (1931) i *El cafè de la Marina* (1933). També li agradaven molt el *Marçal* prior i *La corona d'espines*. De Sagarra ho havia llegit gairebé tot i l'havia representat molt. I li agradaven els seus poemes, que trobava molt aptes per a la veu i el gest d'un actor.

JOSEP MARIA DE SAGARRA, DRAMATURG

De petit, s'embadalia amb els putxinel·lis d'Els Quatre Gats i vivia les seves primeres experiències com a actor dels Pastorets als Salesians. De més gran, a la biblioteca familiar va conèixer els grans dramaturgs i les grans obres: Shakespeare, Molière, Lope, Calderón, Prandello, el Cyrano, el Tenorio... I amb el seu pare es va familiaritzar amb les obres del Romea i el Principal: «No sé si fou al Romea o al Principal que vaig veure per primera vegada L'alegria que passa, de Santiago Rusiñol. Tant la lletra com la música, del mestre Morera, m'ocasionaren la màxima satisfacció aconseguida fins aleshores en el teatre. Sabia tots els números musicals de memòria i els cantava dia i nit, i a més intentava reproduir a la meua manera el famós discurs del pallasso. Aquell paper, el representava l'actor Joaquim Vinyes (...) Poc podia suposar aleshores jo, criatura de deu anys, que aquell pallasso que em feia rodar el cap era l'excel·lent persona i l'excel·lent actor que en plena maduresa, i dotze anys després, guarnit d'una capa vermella i d'un copalta grotesc, seria una de les figures que, damunt les mateixes taules del Romea, estrenaria la meua primera obra dramàtica.»

Però Josep Maria de Sagarra va necessitar una empenya perquè es decidís a provar amb el teatre com a autor. Un dels que la hi van donar va ser Ignasi Iglésias, cunyat de l'actor

Vinyes, durant un viatge que —més coincidències— van fer en tren. Iglésias ja veia el vessant dramàtic del poeta Sagarra en la força plàstica que emana dels seus versos. Sagarra ho explica en un dels «Quaderns Blaus», dirigit per dos intel·lectuals prestigiosos dels anys 30, Màrius Aguilar i Carles Soldevila, que li va dedicar l'any 1933 la desapareguda llibreria i editorial Catalònia.

«En el tren, anant cap a Madrid —quan estudiava a l'Escola Diplomàtica—, vaig trobar en Pere Coromines i l'Ignasi Iglésies. L'Iglésies (dramaturg de Sant Andreu de Palomar, destacat per les seves obres realistes, que mostraven amb tota cruesa la vida de l'obrer, inspirada en el món de les fàbriques) va dir-me que el meu vers era teatral, que hauria de fer teatre, i s'oferí per representar una obra meva amb tots els honors. No era pas que no em fes goig el teatre. Més aviat diré que la dèria ja em venia de lluny. Però, què voleu? No havia trobat el moment de posar-m'hi. Una pila de vegades m'havia demanat jo mateix si servia. (...) Vaig tancar-me a Santa Coloma i escric, de raig, Rondalla d'espargers. Són tres actes, més aviat curts, d'una audàcia i d'una inconsciència absolutament puerils. Al cap de quatre mesos, s'estrenava al Romea. No em puc queixar de la crítica; el públic no va protestar. Els versos, amb totes les seves infantils procacitats, vibraven en les orelles del públic —molt sorprès amb l'acoloriment de l'escenografia i del vestuari—. Vaig guanyar-hi 700 pessetes.»

LA PRIMERA OBRA, ESCRITA A SANTA COLOMA

L'acció passa al massís de les Guillerries. Tracta d'un pagès que, enamorat d'una altra dona, abandona la seva esposa i la masia, i es fa lladre de camins. Acaba tràgicament en ser sorpresos els bandolers quan intentaven robar en un convent. Allà, l'antic pagès troba la seva muller, que hi havia entrat de monja després d'haver estat abandonada.

Representació d'en Miquelet al Teatre Romea

Aquest fragment mostra la força i vigor de llenguatge d'un teatre que esdevindria molt popular i estimat fins convertir-se en un autor de repertori de companyies, tant de professionals com d'aficionats.

*«I hem passat les nostres nits,
les nostres nits d'amor enjogassades
dalt de les penyes, en els caus humits,
amb les tenebres i les abraçades.
Veient les estrelles per un forat,
com les guineus, com les gatvaires,
sentint el vent, la tempestat,
i l'espetic del tro pels aires.
Sentint el clapir i el lladruc
de la lloba partera;
i al cor dels castanyers el crit del duc,
que fa aquella estranya ranera.
I dins les sàrries dels traginers
hem provat la trista fortuna
i hem donat la mort, i hem pres els diners,
i ens hem besat sota la blanca lluna,
prop de les masies, tombats pels pallers!
I hem anat amb la testa amagada,
i la cama rabenta i el ventrell dejú.
Tot això per la teva mirada!
Tot això per tu!»*

Josep Maria de Sagarra només tenia vint-i-quatre anys quan es va estrenar aquesta obra. Ja havia escrit el *Primer llibre de poemes* i el llarg poema èpic «El mal caçador». El mateix any de l'estrena de *Rondalla d'espervers* escriví més poesia, *Cançons d'abril i de novembre*, i encara abans de perdre el contacte amb Santa Coloma, va escriure la seva primera novel·la *Paulina Buxareu* i va repetir en teatre amb *Dijous Sant*.

«D'ençà d'aleshores he anat alternant el teatre de fer riure i el que fa plorar. Dintre del gènere de llàgrima, Fidelitat ha estat l'obra meva que ha tingut més èxit. La que jo m'estimo més, però, ja que respon a un més alt sentit de responsabilitat, són Marçal Prior, Gardènia i El cafè de la Marina. Com a emocionant de debò, l'estrena d'El foc de les ginesteres. Va alçar-se el teló entre una expectació fervorosa per part dels uns i hostil per part dels altres. Havíem

pres mesures per tal que l'entusiasme no es desfermés. I, tanmateix, l'ovació del segon acte era per esfondrar-ho tot.»

L'obra va durar una dotzena de dies en cartell i Sagarra se'n tornà cap a Madrid a continuar els estudis a l'Institut Diplomàtic i Consular. Acabada la carrera de Dret, havia decidit fer-se diplomàtic, idea que aviat va abandonar per dedicar-se professionalment a la literatura. En poc temps s'havia de convertir en l'autor teatral català de més èxit dels anys 20 i 30 del segle XX.

Josep Maria de Sagarra, jove

A aquella *Rondalla d'esparvers*, escrita a raig a la Balladovina, va ser la primera del mig centenar d'obres de teatre que va escriure al llarg de la seva vida. A l'obra de creació cal afegir les traduccions i versions de diversos dramaturgs històrics com Molière i Pirandello, i sobretot les excel·lents traduccions de més d'una vintena d'obres de Shakespeare.

UN AUTOR POPULAR

Durant un bon grapat d'anys, Josep Maria de Sagarra va inaugurar la temporada teatral a Barcelona. Estrenar un Sagarra era tota una garantia per a empresaris i actors. Algunes obres van ser fins i tot encàrrecs fets a corre-cuita per algun empresari que volia substituir una obra en cartell, que no funcionava, per un Sagarra d'èxit segur. I Sagarra era capaç de fer una obra que connectés amb el públic. Aquest públic era molt ampli: uns espectadors que anaven al teatre buscant llàgrimes i rialles, evasió i descans. Però hi trobaven a més la força suggestiva del text,

el domini dels mots i el ritme del vers que només un excel·lent prosista i alhora un gran poeta podia oferir dalt d'un escenari.

La crítica, que també n'hi havia, anava per la trama, pels personatges, per l'anacronisme d'algunes històries i per una comercialitat sense més pretensions. Josep Pla, en el retrat de joventut que li fa en els seus *Homenots*, li retreu que escrigui tan ràpid. Ironitza sobre el fet que no dediqui més temps a aprofundir en les peces dramàtiques. Es demana per què no esmerçava quatre dies per a una obra en lloc de tres —acte per dia, com Lope de Vega; en algun moment es diu de Sagarra '*nuestro Lope catalán*'—. Sagarra mateix es fa l'autocrítica en més d'una ocasió. Es pot veure en aquestes reflexions que recull el *Quadern blau*, on fa la distinció entre teatre, amb minúscula, i Teatre, amb majúscula:

«Una confessió: no estic gaire content de cap de les meves obres de teatre. Comèdies meves com Un estudiant de Vic o Les llàgrimes d'Angelina són comèdies fetes amb recepta com si diguéssim. (...) Em sembla que no cal que us digui que no és pas aquest el meu ideal. En el teatre no m'he casat amb el vers ni amb la prosa, ni amb cap determinada fórmula (...) Em fa l'efecte que per a una obra de teatre no n'hi ha prou d'un moment de gràcia (...) No descobreixo res en dir que el Teatre va transformant-se radicalment en tot el món. Les experiències dels russos i dels alemanys quant a la part íntima i al vestit extern del Teatre obren nous horitzons insospitats. Tots els qui sentim una autèntica passió pel Teatre voldríem més anys de vida i un feix d'hores per veure què passa i fins per intervenir-hi poc o molt. Probablement per veure realitzat allò que avui no passa d'un somni. Però el teatre és un trencacolls. Tots hi anem venuts sempre, i no sabem de quin mal hem de morir. (...) Els qui escrivim Teatre català hem de lluitar amb una pila de coses que no són molins de vent: el gust rutinari del públic i les limitacions de la taquilla. (...) No vull acabar fent l'elegíac. Tinc fe que un dia o altre podré representar una obra meua en un escenari que s'aproximi al meu escenari ideal.»

El teatre de Josep Maria de Sagarra ha estat analitzat des de diferents punts de vista. En allò que tothom ha coincidit és en el fet que Sagarra aportà una veritable injecció de riquesa verbal a escena, insospitada en un barceloní. Alguna cosa hi van tenir a veure, en l'adquisició del seu patrimoni lèxic i en la creació dels seus personatges d'arrel popular, els llargs estiuieigs a la torre de Santa Coloma i el posterior contacte amb el món mariner en les seves estades al Port de la Selva.

Josep Maria de Sagarra durant un homenatge que se li va fer al Teatre Romea

Lectures recomanades:

Rondalla d'espargers, Josep Maria de Sagarra

L'hostal de la Glòria, Josep Maria de Sagarra

El cafè de la Marina, Josep Maria de Sagarra

Cançons de taverna i d'oblit, Josep Maria de Sagarra

Cançons d'abril i de novembre, Josep Maria de Sagarra

Els vells, Ignasi Iglésias

Gatades, Pitarra (Frederic Soler)

Homenots (IV Sèrie), Josep Pla

L'alegria que passa, Santiago Rusiñol

9. LA PLAÇA DE LA VILA

1. L'AJUNTAMENT O CASA DE LA VILA
2. CAN SISTERÉ
3. EL REFUGI SUBTERRANI
4. CAN XACONET
5. BUST DE LLORENÇ SERRA
6. CAL NEN

L'Ajuntament, a mitjan segle XX

La plaça de la Vila és el centre neuràlgic de la població. A més de l'edifici consistorial, al seu voltant es troben importants equipaments culturals com la Biblioteca Central i el centre d'exposicions Can Sisteré. Connecta el nucli antic de la població amb les llargues avingudes que la travessen (avinguda de Santa Coloma, avinguda de la Generalitat, rambla de Sant Sebastià i avinguda d'en Llorenç Serra) i conserva interessants mostres de la seva història moderna. Algunes torres d'estiueig properes són vestigis de la colònia dels forasters benestants que hi estiuejaven: can Sisteré, darrere l'Ajuntament; can Muntlló, al carrer de Sant Carles, actualment residència geriàtrica, i can Roig i Torres, l'escola de música, al carrer de Rafael Casanova. El refugi subterrani, destinat a altres usos en temps de pau, ens recorda que Santa Coloma també patí els bombardejos de l'aviació italiana que assotaren Barcelona durant la guerra civil. Finalment, el bust de Llorenç Serra i la casa de cal Nen ens acosten a la figura de qui va ser, com a pagès, el masover jove dels Sagarra i, com a alcalde, l'home que va portar a Santa Coloma els avenços d'un nou segle.

La plaça de la Vila va ser urbanitzada a les darreries del segle XIX, a l'era de la desapareguda masia gòtica de can Pascali, en un tossal a 33 metres d'altura anomenat el Pedró. El seu primer nom va ser, doncs, l'era de can Pascali. En diferents moments històrics va ser la plaça de la Constitució, la plaça de la República, la *Plaza Nacional* i actualment és la plaça de la Vila, que, de fet, ha estat sempre el seu nom popular, fins i tot dit

en castellà. A finals dels 80 es va rehabilitar, segons el projecte del desaparegut arquitecte Coque Bianco. Es destinà a espai de vianants, s'amplià la zona de jardins i d'esbarjo, i s'hi instal·là la font amb cascada, així com la marquesina i les torres de llum.

1. L'AJUNTAMENT O CASA DE LA VILA

Data de 1886. L'edifici inicial constava de dependències pròpies de l'Ajuntament i de jutjat presó. A l'entorn hi hagué una escola i cases. Urbanitzada el 1915, el 1916 es construeix el campanar de la casa consistorial. L'edifici, que consta de planta i pis, fou reformat els anys 1943 i 1982. A la part superior hi ha el rellotge, amb campanes, i l'escut municipal. La façana està decorada amb arcades i un balcó. La darrera reforma hi incorporà l'ampliació lateral de l'antic edifici i un nou accés, la qual cosa suposà el trasllat dels antics jutjats.

Nou edifici de l'Ajuntament

2. CAN SISTERÉ

Torre per al lleure i l'estiueig, ubicada al centre del poble, darrere de l'Ajuntament. Construïda al segle XIX, sense valor arquitectònic destacable, és una mostra de les cases de segona residència amb jardí, de proporcions més modestes que can Sagarra i can Roig i Torres. La seva importància és històrica i actualment es destina a equipament cultural. Era propietat de Ramon Sisteré i Portabella, qui va ocupar en una etapa curta i accidentada (1891-1893) l'alcaldia de Santa Coloma. Ha experimentat diverses re-

formes i ha estat destinada a diversos usos. Durant la guerra va fer d'escola. La darrera propietària, la vídua d'Anselm de Riu, la va donar a l'Ajuntament l'any 1952 per fer-hi biblioteca i escola, i parc al seu voltant. La torre, en canvi, es va convertir en seu de la Falange durant pràcticament tot el franquisme, i posteriorment va ser la seu de la guàrdia urbana. Després de la darrera reforma, efectuada per l'arquitecte Coque Bianco, autor de la remodelació de la plaça, ja en temps dels ajuntaments democràtics, és actualment un centre d'exposicions i conferències.

3. EL REFUGI SUBTERRANI

Està documentada l'existència i ús d'un refugi sota la plaça durant la Guerra Civil. Era en l'emplaçament que anys més tard ocuparia la biblioteca popular de la Diputació; actualment correspondria a la planta de carrer de l'aparcament de la plaça de la Vila. Va ser un dels dotze refugis localitzats a la població. Els oficials eren únicament tres: el de la plaça, can Roig i Torres, habilitat com a hospital, i el de la torre Balldovina.

A pocs metres d'aquí, uns estables que hi havia just al darrere de l'edifici de can Sisteré van ser convertits durant la guerra en barraques per allotjar els refugiats que venien fugint d'altres poblacions catalanes i d'altres zones de l'Estat. Alguns grups de refugiats havien passat per Barcelona, més castigada pels bombardejos, i s'havien dispersat per poblacions veïnes de caire més rural, com Santa Coloma. Està documentat el cas d'una trentena de nens madrilenys que van ser hostatjats en una torre del Singuerlín.

4. CAN XACONET

També era conegut com el Casino de Dalt i tenia els seus locals al carrer de la Vistalegre, gairebé a la cantonada amb Josep Anselm Clavé. Lloc de reunió dels homes de la Lliga Regionalista, va ser reconvertit per raons polítiques en el Centre Recreatiu Gramenet i en el Centre Català. Durant dècades fou un important espai de trobada i tertúlia, on també es feia ball i teatre. En diferents publicacions apareix can Xaconet com a epicentre de

la vida social colomenca en el primer terç del segle XX. Super-
vivent a la guerra i a la postguerra, desaparegué a finals dels
anys 60, i encara acollí les primeres reunions de la revista *Gramma*
(1969-1982), prestigiós mitjà de comunicació local, i escola de
periodistes en els anys del tardofranquisme, la transició i els
inicis de la democràcia.

5. BUST DE LLORENÇ SERRA

Llorenç Serra,
alcalde i masover

*«Poble que honora els seus fills
s'honora a si mateix»*

«Santa Coloma va entrar al segle XX de la mà de Llorenç Serra. Aquella petita població rural i aïllada, que tenia uns 1.500 habitants l'any 1906, experimenta una important transformació amb l'arribada a l'alcaldia del masover dels Sagarra. L'àmplia finca d'aquesta aristocràtica família, Can Jané, Can Mariné i altres masies disperses, i la vintena de carrers que formaven la trama urbana al voltant de l'Ajuntament, eren el nucli original de la població, que durant l'estiu es transformava en un lloc de lleure i repòs per a algunes famílies benestants barcelonines». Així sintetitza el periodista Antonio Cerrillo al quadern *Llorenç Serra. Pagès i alcalde* la important tasca que dugué a terme un home que se sentia tan orgullós de la seva feina de pagès com del seu càrrec d'alcalde, i els feia constar tots dos en la seva targeta de visita.

Va néixer el 1866 en una família pagesa. Ell i la seva dona, Marieta, de la família de cal Nen, eren els masovers de

can Sagarra, tasca que els donava seguretat i prestigi. El matrimoni tingué 10 fills, dels quals només la meitat sobrepassà la infantesa, fet freqüent en les famílies nombroses, donada la mortalitat infantil que es va estar produint fins a temps relativament recents.

Home de caràcter, treballador i decidit, la seva biografia és rica en anècdotes que donen fe d'aquest caràcter i del sentit institucional que tenia, ja que sempre feia valer la importància del seu càrrec. Alcalde per la Lliga Regionalista, el seu mandat durà entre el 1906 i el 1918. Amb ell arriba l'enllumenat elèctric (1907) i el telèfon, es fan els plànols del primer eixample de la població i es construeix el primer pont sobre el Besòs, cosa que acabà amb el tradicional aïllament del poble. Va fer posar voravies a cada propietari, amplià l'Ajuntament i el dotà de rellotge, i sol·licità a la Mancomunitat la creació d'una biblioteca popular. Remodelà el cementiri, va fer construir l'escorxador a l'actual avinguda de la Pallaresa en uns terrenys donats per la família Sagarra —fet de gran rellevància sanitària—, i projectà l'arribada del tramvia, que no es produirà. S'inicia la construcció de l'església nova, mentre que la Mancomunitat compra part de la finca Torribera per construir-hi la clínica mental. De fermes idees catalanistes, l'alcalde Serra va decidir retolar els noms dels carrers en català, fet inusual aleshores, i ho justificà al·legant *«que és aquesta la llengua que els habitants d'aquesta població entenen millor»*. Aquesta actuació li causà problemes amb el governador civil.

Va morir de la grip el 9 de setembre de 1918, als 52 anys. Santa Coloma va viure commocionada la seva desaparició. L'any 1923 s'inaugura un primer monument en honor a la seva figura, pagat per subscripció popular, que va ser instal·lat a la plaça de la Vila, amb la mateixa inscripció que hi ha actualment, i que encapçala aquest apartat. Aquell monument, de factura molt clàssica, que consistia en un monòlit d'una certa alçada amb el bust de Llorenç Serra al capdamunt, va ser destruït durant la guerra, i restaurat el 1952. El 1978, ja en democràcia, se li va retre un homenatge en el 60è aniversari de la seva mort. El monument va ser retirat a causa de les obres de construcció del metro i de remodelació de la plaça, al final de les quals recuperà novament la ubicació a la plaça de la Vila.

Josep Maria de Sagarra mostra la importància que el masover Serra tenia en els afers de la seva família: «A mig so-

par se sentia el nang-nang de la campana de la porta i s'introduïen dins la nostra intimitat el Miqueló, el Llorenç i la Marieta; el Miqueló era el masover vell de la casa, i el Llorenç i la Marieta eren la parella jove que aviat substituï el Miqueló, perquè jo sols el recordo com una ombra boirosa, amb més tirada al cementiri que a les contingències del món. Aquella visita era gairebé protocol·lària. Després, durant l'estiu, es repetia molts cops d'una manera més natural. Els nostres masovers de Santa Coloma no eren uns masovers pelats, tenien una certa categoria, i el Llorenç arribà a ser un dels homes més notables en el clima de la meva adolescència. En tot l'enrenou agrícola de la casa, Llorenç tingué una participació tan important com la de l'amo: ell menava, pel seu compte, més de la meitat del regadiu i disposava d'una vintena de jornalers.»

6. CAL NEN

Carnisseria i cansaladeria fundada el 1891, al carrer del Pedró, número 3, al costat de la plaça de la Vila. El nom del carrer fa referència a alguna fita, pedra o creu, que hauria marcat el punt més alt del poble antic. La botiga ocupa la planta baixa d'un edifici singular, d'aire modernista, amb un rafal en forma de teuladet a la façana i abundants elements de ceràmica i de totxo vist. Avui dia es troba en plena activitat, amb la família Saladrigas al capdavant, tot conservant al màxim l'essència dels orígens amb l'ús d'aquells elements tradicionals que la normativa actual permet tant en la botiga com a l'obrador.

Els pares de la dona de Llorenç Serra, Marieta Serra Galí, eren dels pocs comerciants que hi havia al poble. Els productes de cal Nen i l'aspecte físic d'aire escultòric d'aquesta família (que es pot comprovar en un retrat de perfil de la mateixa Marieta), també són recollits a les Memòries de Josep Maria de Sagarra:

«Les nostres relacions socials a Santa Coloma no s'estiraven gaire més (les hermanas dominiques, mossèn Alejandro, el rector, i el senyor Roig i Torres), i entre la limitada resta dec incloure els familiars del Llorenç i la Marieta. La Marieta era de cal Nen, la carnisseria més acreditada de la població. Tots els de cal Nen tenien unes faccions distingides i una bellesa una mica oriental. El Nen mateix, que era l'amo, i aleshores navegava entre la joventut i la galanteria, semblava una escultura de Verrocchio —pintor, escultor i orfebre

del quattrocento italià. Els familiars de Llorenç s'acostaven més a l'art romànic.»

«Un cop s'acabaven les veremes, Silvestre i els tres o quatre que havien treballat amb ell feien un gran berenar, al qual jo era tímidament i mig clandestinament invitat. La festa consistia en salsitxes de les més llargues, adquirides a cal Nen i fetes a la brasa en el mateix celler; una amanida a l'engròs i un porró de vi ranci. Jo, mal m'està el dir-ho, durant la meva vida he menjat dinars i berenars de selecció, però aquell de les salsitxes del cal Nen, amb la gana de Silvestre com a clima, i amb la llepissosa truculència del celler per tot horitzó, el situo al marge de tots.»

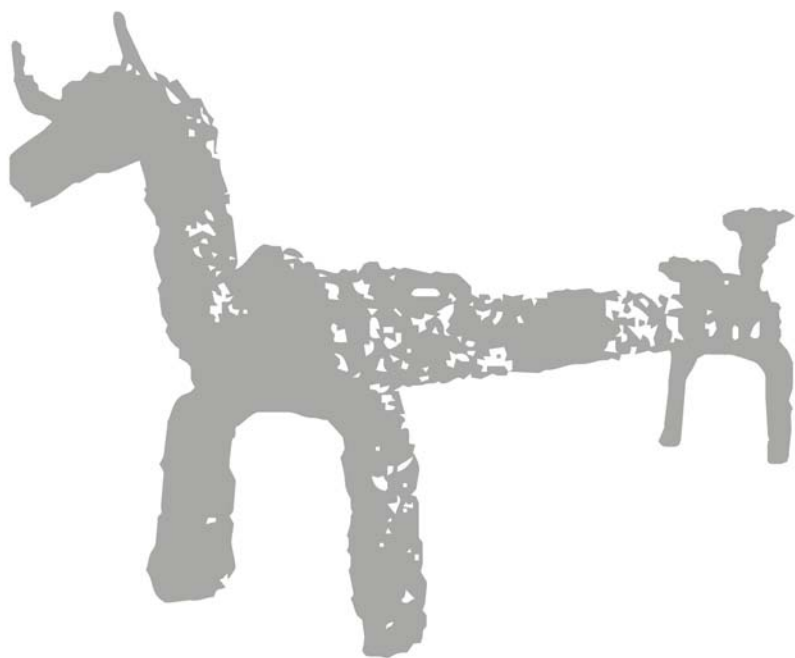

Cal Nen

Lectura recomanada:

Memòries, Josep Maria de Sagarra

10. EL POBLAT IBÈRIC

Vista aèria del poblat ibèric

Al cim del turó del Pollo (nom derivat del llatí *podium*, pedestal, del qual deriven també el molt català *puig* i l'aragonès *pueyo*), el poblat ibèric Puig Castellar (*Monte Kastelare*, nom documentat l'any 1030), és a 303 metres d'altitud. Habitat per una tribu laietana, va ser fundat pels volts del segle VI aC i desapareix amb l'arribada dels romans (segle II aC). Hi està documentada l'activitat agrícola i ramadera, així com l'activitat comercial externa. El poblat és de mida mitjana, constava d'unes 30 llars i tenia uns 200 habitants. L'estructura és el·líptica, amb tres carrers longitudinals, i estava envoltat per una muralla. És un dels poblats ibèrics més propers a la ciutat de Barcelona. Segons els estudis realitzats, aquest turó estava situat davant una ampla badia i tenia el mar als peus.

DESCOBRIMENT I PRIMERES EXCAVACIONS

Oficialment, el seu descobridor és Ferran de Sagarra, però se sap que va ser un jove capellà, que acostumava a fer excursions per aquests turons, qui el va alertar sobre la importància dels fragments de ceràmica que hi havia trobat. Ferran de Sagarra ho confirma al *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* l'any 1905:

«Lo jove i il·lustrat ecònom de Santa Coloma, mossèn Joan Palà, passejava per dalt del Turó del Pollo freqüentment, trobava, observava i classificava els trossos de ceràmica que hi trobava i consultava amb el canonge Collell en 1903.»

Conscient del valor històric de les troballes, Ferran de Sagarra s'hi interessà i organitzà aquell mateix any les primeres excavacions, i les va perllongar, en diferents tongades, fins al 1907. Les excavacions s'organitzaven en forma de campanyes de deu o dotze dies de treball a càrrec de quinze o vint homes. La primera excavació va ser comandada pel Periquín, jardiner i hortolà dels Sagarra.

Josep Maria de Sagarra és, novament, el notari «d'unes cèlebres excavacions arqueològiques dutes a terme pel meu pare», on atribueix a don Ferran un protagonisme exclusiu: «Entre les muntanyes que formaven part de la nostra finca de Santa Coloma, n'hi havia una, la més alta de totes, anomenada Turó del Pollo, poblada d'un agradable bosc de pins i apta per a una excursió de tarda, perquè en tombar la muntanya hi havia la Font d'En Gatell, amb una aigua molt potable i un escenari deliciós i feréstec.

Un bon dia, trobant-se el meu pare al cim del Turó del Pollo, va descobrir entre la pinassa quatre grans pedres quadrangulars, situades a respectable distància l'una de l'altra, però guardant un perfecta simetria. La cosa li cridà l'atenció, i féu anar-hi un parell de jornalers perquè amb el picot comencessin a descalçar les pedres. La idea del meu pare donà el fruit immediat d'un curiosíssim descobriment: varen començar a treure el nas unes imponents muralles, com les que es troben en els vells poblats ibèrics. Aleshores es disposà una brigada de divuit o vint jornalers dirigits per un hàbil capatàs i vigilats la majoria de tardes pel meu pare, els quals, en tres estius d'excavar, aconseguiren ressuscitar una important població preromana que ocupava tota la part alta del turó. Les peces que s'obtingueren durant el llarg treball de fer parlar la terra foren notables moltes d'elles i obeïren a diferents capes de civilització. Perquè allí es trobà des de les armes d'os i les des-trals de pedra, junt amb la més primitiva ceràmica, fins a les delicades mostres de la terrissa colonial grega, i tota mena d'estris tant de fang com de metall, pertanyents a l'època romana. Amb els objectes es descobriren alguns cranis humans, clavats amb terribles claus a la muralla, tots en magnífic estat de conservació, i gran quantitat d'ossos d'animals, especialment de cérvol i de porc senglar.

De tot allò, el meu pare en formà una mena de museu en la nostra casa del carrer de Mercaders(...) En desaparèixer la nostra casa, el meu pare cedí tot el descobriment al Museu Arqueològic de la ciutat, i també cedí a la Diputació de Barcelona la part de muntanya en la qual radicava el poblament ibèric. A mi, aquell remenament de materials (...) em serví per conèixer de prop algunes curioses figu-

res, savis i estudiosos, que molts diumenges venien a Santa Coloma i, honorant la nostra taula, m'oferien un dinar més entretingut que el de costum. Recordo molt entre els il·lustres visitants mossèn Norbert Font i Sagué, gran geòleg i gran entès en ciències prehistòriques; ell va fundar la Institució Catalana d'Història Natural, i al seu impuls brotaren uns importants nuclis d'estudiosos (...) Tenia un punt de capellà de bosc empeltat d'escalador intrèpid, al qual pintava millor que la negra sotana la indumentària i els estris de l'alpinisme.

Un dia va comparèixer a visitar les excavacions un peix gros de la ciència espanyola: el P. Fidel Fita i Colomer, que emergia entre la flor dels més acreditats arqueòlegs i se'l considerava el primer epigrafista (estudiós, i desxifrador, de les inscripcions fetes sobre material dur) del país, especialitzat en l'escriptura ibèrica. Em penso que aleshores el vell jesuïta era president de la Real Academia de la Historia (de la qual fou membre Ferran de Sagarra), i també em penso que fou ell qui mirà d'interpretar un curiosíssim objecte de pedra polida amb una llarga escriptura ibèrica, trobat entre la terrissa del Turó del Pollo.»

Primeres visites al turó, poc després del seu descobriment

I en aquest text ens dona notícia de la vivència, a la finca Santa Coloma, de fets històrics i del tracte amb figures que han deixat petja, com el fundador de l'Institut d'Estudis Catalans:

«Però el qui vingué molt sovint a compartir l'arròs dominical de casa nostra fou l'inquiet i extraordinari Josep Pijoan (...), estava a punt d'engegar l'obra magna de l'Institut d'Estudis Catalans; ell fou el qui burxà l'orella de Prat de la Riba amb més insistència, i, impacient com era, abans que Prat de la Riba donés forma a la corporació, Pijoan havia agafat una taula i una cadira i s'hi havia instal·lat precipitant els esdeveniments.»

Deessa Demèter

Aquella primera excavació i donació de Ferran de Sagarra va permetre que se'n fessin d'altres. Cap a finals dels anys 20 (del segle XX), se'n fan dues dirigides per l'arqueòleg Serra Ràfols, que permeten determinar l'estructura i fer el plànol del poblat. Durant la guerra i la postguerra pateix un gran abandó. Es reprenen les activitats en la dècada dels 50, realitzades per la Secció d'Estudis del CEP (Centre Excursionista Puigcastellar), amb atribucions de cura i salvaguarda del poblat, tasca voluntària que ha estat realitzant aquesta entitat fins a l'actualitat. Llavors es produeixen les troballes més emblemàtiques: la deessa (anomenada Tanit; cremador d'encens, de terra cuita, amb rostre femení, atribuït a la deessa de la fecunditat Demèter) i el capfoguer (peça de ferro forjat, d'1,25 cm de llargada utilitzat en el ritual religiós dedicat als déus de la llar), així com el descobriment d'un enterrament megalític en les proximitats, que rebé el nom de Cova d'en Genís, pel seu descobridor, Genís Ibàñez Berruezo.

Altres figures colomenques destacades en l'estudi, cura i divulgació del poblat ibèric Puig Castellar i la seva zona, tasca a la qual van dedicar gran part de la seva vida, han estat Àngel Martínez Hualde, Joan Vicente Castells (fundador del Centre d'Estudis de la Natura del Barcelonès Nord) i Dídac Miejimolle. Aquests, juntament amb Bernat Ballester, Mario Jordana, Josep Paricio i Joan Vaello formaven el grup que han fet arribar el patrimoni prehistòric de la ciutat a les generacions futures. Les troballes arqueològiques i els fòssils resultants de la recerca bastiren el primer museu, instal·lat per la Secció d'Estudis del CEP a uns baixos del carrer de Mossèn Camil Rossell fins al trasllat definitiu al Museu Torre Balldovina.

Membres de la secció d'estudis del CEP en una jornada d'excavació al poblat

Capfoguer

Lectura recomanada:

Memòries, Josep Maria de Sagarra

ALTRES VISITES D'INTERÈS

Acadèmia de Bones Lletres (carrer del Bisbe Caçador, núm. 3, Barcelona). Ferran de Sagarra va ser membre d'aquesta entitat fundada el 1729. L'Acadèmia, amb seu al palau Requesens, va tenir una etapa d'or a la Renaixença ja que entre els acadèmics es trobaven Joaquim Rubió i Ors, Manuel Milà i Fontanals, Josep Torras i Bages i Jacint Verdaguer.

Ajuntament de Barcelona (plaça de Sant Jaume, Barcelona). Ferran de Sagarra en va ser regidor, i diputat de la Mancomunitat de Catalunya, i dissenyà l'actual bandera de la ciutat.

Ateneu Barcelonès (carrer de la Canuda, núm. 6, Barcelona). Entitat cultural centenària que té la seu al palau Savassona. Hi destaquen la biblioteca, el jardí romàntic i la sala de conversa, on es van produir durant dècades famoses tertúlies entre les quals va destacar la dirigida pel doctor Joaquim Borralleras. En aquest grup, conegut com La Penya Gran, hi van participar Josep Pla, Eugeni d'Ors, Pompeu Fabra i Josep Maria de Sagarra. A aquest darrer, l'Ateneu li ha dedicat una de les seves sales.

Biblioteca de Catalunya (carrer de l'Hospital, núm. 56). Ocupa una bona part de l'antic Hospital de la Santa Creu (s. XV) i compta amb un fons de més de tres milions de llibres i documents, entre els quals es troba la col·lecció de segells civils i religiosos que constitueixen l'obra *Sigil·lografia Catalana*, de Ferran de Sagarra, així com la Col·lecció de Sagarra i de Siscar de notes i documentació relatives a l'esmentada obra.

Carrer de Mercaders (barri de la Ribera, Barcelona). Situat al costat del Mercat de Santa Caterina i paral·lel a la Via Laietana, part del qual desaparegué amb l'enderrocament de les muralles i les obres d'obertura de la Via Laietana i de l'avinguda de la Catedral (1908-1913). Entre els edificis singulars desapareguts en aquest període hi ha el casal de la família Sagarra.

Creu de Montigalà (Badalona). Feta aixecar per don Ramon de Sagarra i de Siscar, germà de don Ferran, el 1913. Aquesta branca de la família eren coneguts com els Sagarra del Canyet.

Institut d'Estudis Catalans (carrer del Carme, núm. 47, Barcelona). Institució dedicada a la investigació científica i filològica, entre altres, a la qual va fer donació Ferran de Sagarra del poblat ibèric Puig Castellar després d'una primera excavació comandada per ell mateix en la primera dècada del segle XX. Ocupa la Casa de Convalescència (s. XVIII) de l'antic Hospital de la Santa Creu (s. XV).

Museu de Ciències Naturals de Barcelona—Museu Blau (plaça de Leonardo da Vinci/Parc del Fòrum). Ubicació actual i renovada de l'antic Museu de Zoologia del parc de la Ciutadella (castell dels Tres Dragons). Hi ha dipositat el fons d'animals dissecats de l'antic museu, entre els quals la col·lecció d'ocells i de papallones dels germans Josep Maria i Ignasi de Sagarra.

Teatre Romea (carrer de l'Hospital, Barcelona). Sala emblemàtica en la qual Josep Maria de Sagarra inaugurà la temporada teatral barcelonina durant molts anys amb gran èxit.

BIBLIOGRAFIA

CARBONELL, Mercè ; FAVÀ, Albert; ROVIRA, Jordi: *El poble antic*. Quaderns Santa Coloma i la seva gent, núm. 6. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet- Generalitat de Catalunya, Santa Coloma de Gramenet, 1987.

CERRILLO, Antonio: *Llorenç Serra. Pagès i alcalde*. Quaderns Santa Coloma i la seva gent, núm. 1. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet- Generalitat de Catalunya, Santa Coloma de Gramenet, 1986.

CLAVELL, MAGDA: *Santa Coloma de Gramenet. Dels primers pobladors a l'Edat Mitjana*. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet. Santa Coloma de Gramenet, 1988.

ESPINÀS, Josep Maria: *Sagarra, l'escriptor i la societat*. Centenari Josep Maria de Sagarra. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1994.

FERRER, Xavier; REIG, Abilio: *Josep Maria de Sagarra i l'ornitologia mediàtica catalana*. L'Abellerol, núm. 26. Tardor 2005.

FONT, Melcior: *Josep Maria de Sagarra*. Col. «Quaderns blaus. La nostra gent». Ed. Llibreria Catalònia, Barcelona , 1933.

GALLARDO, Juan José; MÁRQUEZ, José Manuel: *Revolución y guerra en Gramenet del Besòs (1936-1939)*. Grupo de Estudios Históricos Gramenet del Besòs, Santa Coloma de Gramenet, 1997.

MARTÍNEZ, Àngel; VICENTE, Joan: *Els ibers del Puig Castellar*. Centre Excursionista Puigcastellar, Santa Coloma de Gramenet, 2001.

PAULA, Francesc de: *Miquel Saladrigas*. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, Santa Coloma de Gramenet, 1990.

PERMANYER, Lluís: *Sagarra, vist pels seus íntims*. Edhasa, Barcelona, 1982.

RICO, Agustina: *La família Sagarra a Santa Coloma*. Quaderns Santa Coloma i la seva gent, núm. 3. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet- Generalitat de Catalunya, Santa Coloma de Gramenet, 1986.

RICO, Agustina: *Memòria d'un recorregut. Cinquanta anys del Centre Excursionista Puigcastellar*. Generalitat de Catalunya, 1996.

RICO, Agustina: *Un poeta fascinat pel teatre*. Programa d'inauguració del Teatre Josep Maria de Sagarra. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, Santa Coloma de Gramenet, 1997.

SAGARRA, Josep Maria de: *Cafè, copa i puro*. Ed. 62, Barcelona, 1987.

SAGARRA, Josep Maria de: *Els ocells amics*. Ed. Joventut, Barcelona, 1947.

SAGARRA, Josep Maria de: *Memòries*. Edicions 62-La Caixa, col. «Les millors obres de la literatura catalana», núm. 58-59, Barcelona, 1981.

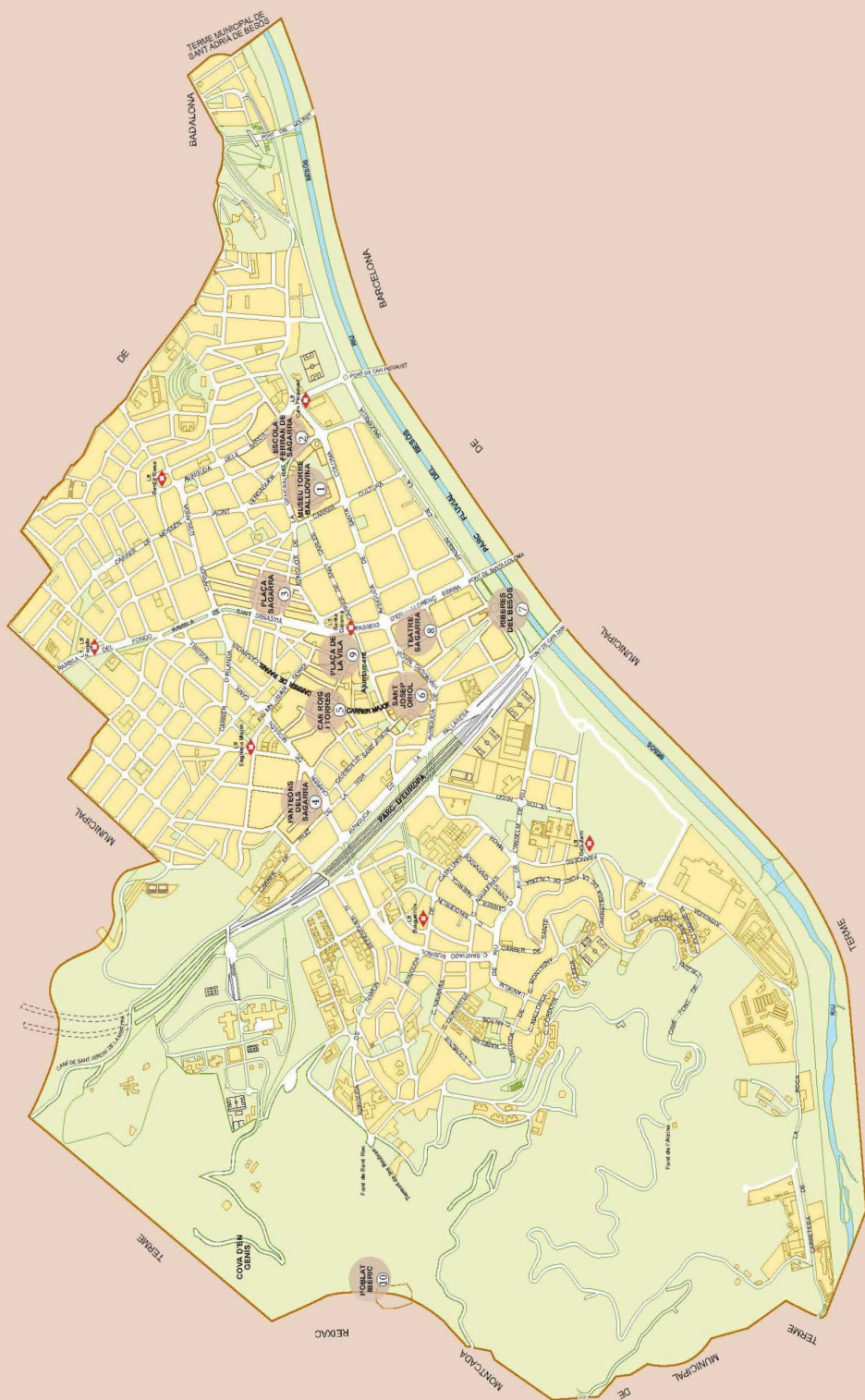
SAGARRA, Josep Maria de: *Vida privada*. Labutxaca, Barcelona, 2010.

SALINAS, Núria; MATEU, Salvador: *Patrimoni urbà segles XIX i XX*. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, Santa Coloma de Gramenet, 1988.

VILASECA i SEGALÉS, Joan: *Història de Santa Coloma de Gramenet durant el segle XIX*. Conselleria de Cultura de l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, Santa Coloma de Gramenet, 1980.

VILASECA i SEGALÉS, Joan: *Biografies. Mites, personatges i gent notable a Sta. Coloma de Gramenet*. Edimurtra, Santa Coloma de Gramenet, 1987.

En aquest itinerari, s'hi recullen els testimonis orals del la senyora Mercè Devesa, vídua de Josep Maria de Sagarra, i dels senyors Miquel Saladrigas i Dídac Miejimolle, recollits per a l'elaboració del quadern *La família Sagarra a Santa Coloma*, de la col·lecció Santa Coloma i la seva gent, editat l'any 1986 per l'Ajuntament de Santa Coloma i per la Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Ajuntament
de Santa Coloma
de Gramenet

1 MUSEU
TORRE HALDOVINA
SAOIA COLOIA DE CJRI/MEXET